

प्रकरण ४

वचने आणि तत्वज्ञान

सिद्धरामाचे वचनसाहित्य - वाचून विसरण्यासाठी सिद्धरामांनी वचने लिहिली नव्हती. तर भक्तांनी वचनांचे अध्ययन, मनन, चिंतन करून आपल्या जीवनात उतरविण्यास निर्माण केली होती. वचन साहित्य म्हणजे माणसाचे जीवन घडविणारे साहित्य होय.^१ शिवयोगी सिद्धरामांना अनुभव मंटपात मानाचे स्थान होते. उन्नत अशा षट् प्रथमांत त्यांचे स्थान होते. त्यांनी वचन साहित्य समृद्ध केले. वचन म्हणजे प्रमाणबद्ध बोलणे. आराध्य देवतेला प्रमाण (साक्ष) ठेवून आपल्या अनुभवाचे केलेले प्रतिपादन होय. सिद्धरामांनी ६८ हजार वचने लिहिली असे खालील वचनातून स्पष्ट होते.

‘अडुसष्ट सहस्र वचने गाऊन गाऊन

थकले रे देवा माझे मन....

विषयवासना सोडून निर्विषय होणे, एकाच

वचनापायी कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुनाठायी ।’

सिद्धरामांनी गाईलेली सर्व वचने उपलब्ध नाहीत. कर्नाटक विश्वविद्यालयाने संशोधन केल्यामुळे निदान १४०० वचने सापडली आहेत.^२ श्री सिद्धरामांचे वचन-साहित्य श्री.फ.गु.हळकड्डी यांनी परिश्रमपूर्वक संशोधून आणि संपादून ८५१ वचनांचा एक संग्रह प्रसिद्ध केला आहे. त्यातील काही वचने त्यांना ताम्रपटावर मिळाली. सिद्धरामांच्या एकूण वचनांची संख्या ६८ हजार असली पाहिजे असे वरील वचनातून स्पष्ट होते. सिद्धरामांच्या प्रत्येक वचनांच्या अखेरीस ‘कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुन’ असे अंकित आहे. वचनसाहित्या व्यतिरिक्त ‘मंत्रगौप्य’ (तीन त्रिविधी बसव स्तोत्रत्रिविधी, मिश्रत्रिविधी आणि अष्टावर्ण स्तोत्र त्रिविधी) आणि ‘कालज्ञान’ नावाचा ग्रंथ इत्यादी साहित्यही त्यांनी निर्माण केले.^३ सिद्धरामांनी आपल्या वचनांतून गुरुविषयी, आराध्य देवतेविषयी आदरभावाने लिहिले असून शिकवण आणि तत्वज्ञानापर मांडणी केलेली आहे. त्रिविधीमध्ये बसव, मिश्र आणि वीरशैव अष्टावर्ण याविषयी माहिती मिळते. डॉ. आर. सी. हिरेमठ यांनी ‘श्री सिद्धरामेश्वर वचनगळू’ (विश्वविद्यालय, धारवाड, १९६८) या पुस्तकात अनेक वचने संग्रहीत केली आहेत. Vachanas of Siddharama या कर्नाटक युनिव्हर्सिटी धारवाड प्रकाशित (१९७८) (लेखक प्रो. Armando Menezes & S.M.Angadi) या पुस्तकात १३७८ वचने आढळतात. या त्रिविधीमध्ये १२४ पदे असून श्री सिद्धरामांची बसवेश्वरावरील प्राणाधिक अशी निस्सीम भक्ती आणि प्रेम व्यक्त झाले आहे.^४ राजा बिज्जळजवळ महाप्रधान पदी असलेल्या, राजधर्म पाळणाऱ्या श्री बसवेश्वरांबरोबर वीरशैव धर्माचे पालन करणारी अपूर्व व्यक्ती, कल्याणच्या शिवशरणांच्या धार्मिक आंदोलनाचे मुख्य, अनुभव मंटपात आध्यात्मिक संशोधनाची स्थापना करून ज्ञान-

वैराग्यामध्ये सर्वश्रेष्ठ म्हणून शिवाद्वैत्वाची मूर्ती म्हणून अल्लमप्रभूंना मानले गेले. अल्लमप्रभूंची गणना मानवतेला लाभलेल्या महाअद्भूतामध्ये होते. अल्लमप्रभूंच्या मोठेपणात कोणीही सामील होऊ शकत नाहीत. त्यांच्या लोककल्याणयात्रेमध्ये बसवणणा, मुक्तायक्का, गोरक्षांबरोबर शिवयोगी सिद्धरामांना सामील केले जाते. त्यांच्या अनुभवाने ते सिद्धरामांना कर्मयोगाचा मार्ग सोडून शिवयोग मार्गावर घेऊन गेले. 'अल्लमप्रभूंनी सिद्धरामांचे मन शरणमार्गाच्या प्रभाववलयामध्ये वळविले. बसवणणा भक्तिभांडारी, अल्लमप्रभू वैराग्यनिधी, चेन्नबसवणणा ज्ञानाचे उत्तुंग शिखर, अक्कामहादेवी महानतेची मूर्ती, अशा सर्व अपूर्व अनुभवी व्यक्तींमध्ये कोणते ना कोणते वैशिष्ट्य होते.' वीरशैव सिद्धान्ताची किंवा अनुभव मंटपाची रचना जरी बसवणणानी केली असली तरी त्यात सिद्धरामेश्वरांचे 'शिवयोगी' म्हणून वेगळे असे महत्वाचे स्थान होते. अशा सिद्धरामांना इष्टलिंग, प्राणलिंग आणि भावलिंग ही तिन्ही लिंगे बसवेश्वरांच्या ठायी दिसतात. "बसव या अक्षरत्रयाने त्रैमलाचा नाश होऊन मी नित्यमुखी झालो असून माझ्या अंगलिंगात तूच सामावून उरला आहेस. तू आणि मी एकजीव झालो आहोत, षड्अंगातले षड्लिंग तूच झाला आहेस," अशा भक्तिभावाने सिद्धरामांनी बसवेश्वरांचे स्तवन केले आहे.

'प्रथमंतु बसवणणा । द्वितियंतु लिंग हा

त्रितियंतु तत्व ब्रह्मांड सारे ॥

भक्त गुणनिधि चिदानंद बसवाचा ॥

भक्त म्हणजे झालो गुरु योगिनाथा' ॥^७

मिश्र स्तोत्र त्रिविधीत १०९ पदे आहेत. प्रारंभीच्या २० पदांत बसवेश्वरांचे स्तवन आहे. त्यापुढील २९ पदांत सिद्धरामांचे गुरु श्री चेन्नबसवणणांनी त्यांना लिंगदीक्षा दिल्याचा उल्लेख येतो.

अशा प्रकारे सिद्धरामांनी सांगितलेले तत्वज्ञान सामाजिक असो, धार्मिक असो, शैक्षणिक किंवा पारमार्थिक असो, सर्व त्यांच्या वचनांतून समजते.

सिद्धराम योगी व भावकवी होते. त्यांनी कन्नड भाषेत वचने रचली आहेत. त्यांनी ६८ हजार वचने लिहली. वचनकार बनले. त्यांच्या वचनांतून सामाजिक, धार्मिक, आध्यात्मिक व परमेश्वरवाद स्पष्ट होतो. त्यातून त्यांचे तत्वचिंतन, त्यांचे सामाजिक विचार, मल्लिकार्जुनाशी एकरूप होण्याची तळमळ व्यक्त होते. आपल्या जीवनातून, आचरणातून एक आदर्श घालून त्यांनी सदाचाराचा मार्ग सांगितला. लोकसंग्राहक, मानवतावादी असे त्यांचे व्यक्तिमत्व सर्वस्पर्शी होते. त्यांचा सदाचार आणि परमेश्वराविषयीची भावना, ज्ञान, सामाजिकता, धार्मिकता याविषयीची माहिती व तत्वज्ञान त्यांच्या वचनांतून स्पष्ट होते. सर्वात महत्वाचे म्हणजे वीरशैवांचे तत्व (षट्स्थल, पंचाचार, अष्टावरण), या संदर्भात ते स्पष्टपणे आपल्या वचनांतून विचार प्रकट करतात. त्यांच्या जीवनातील सर्व छटा त्यांच्या वचनांतून व्यक्त होतात. सर्वच भारतीय संत हे साहित्याचे केंद्रबिंदू मानलेले आहेत. वचनांतून त्यांच्या अंतरंगातील करुणा, मानवताप्रेम, उत्कट भक्ती तसेच त्यांच्या तत्वचिंतक व्यक्तिमत्वाचा

प्रत्यय येतो. कुठे त्यांची अंतर्भक्ती तर कुठे विरहभाव व्यक्त झाला आहे. भक्तांच्या आध्यात्मिकतेविषयीही त्यांनी कांही तत्वे आपल्या वचनांतून सांगितलेली आहेत.

सिद्धरामेश्वरांचे समृद्ध व्यक्तिमत्व त्यांच्या वचनसाहित्यातून आपल्याला अवगत होते. त्यांच्या वचनांतून परमात्म्याविषयीचे विचार आपल्या नेहमीच्या जीवनातील उदाहरणे देऊन स्पष्ट केलेले आढळतात आणि तेच त्यांचे वैशिष्ट्य मानावे लागेल. त्यांच्या वचनांत प्रासादिकपणा आणि सरळपणा प्रामुख्याने दिसतो. संस्कृत भाषा ही देववाणी मानली जात होती, परंतु ती केवळ पंडितांची भाषा होती. ती सामान्य लोकांपासून दूर गेलेली होती. जेव्हा देववाणी ही जनवाणी होऊ शकत नाही तेव्हा जनवाणी हीच देववाणी होत असते. शिवशरणांच्या कन्नड वचनांना देववाणीची प्रतिष्ठा लाभलेली आहे. आणि या त्यांच्या वचनांतून त्यांचे तत्वज्ञान स्पष्ट होते, परमात्म्याविषयी, आपल्या आराध्य देवतेविषयी (कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुन), कल्पनाविश्वाविषयी, वीरशैवांविषयी, त्यांच्या विमर्शाविषयी, सामाजिकता, शैक्षणिकता, धार्मिकता, आध्यात्मिकता इत्यादी अनेक वचने सिद्धरामांनी लिहिली आणि या वचनांतूनच त्यांचे तत्वज्ञान प्रकट होते.

१) **परमात्मा** - परमात्म्याविषयी अनेक प्रश्न निर्माण करून त्याचे अस्तित्व, ब्रह्मांड वगैरेची माहिती त्यांच्या वचनांत खालीलप्रमाणे आढळते.

वचन - १ मध्ये काही पुराणमत व आध्यात्मिक तत्व असून सिद्धरामांनी परमेश्वरांचे निश्चित जीवनस्थान नाही त्यामुळे त्यांचे माहात्म्य तेच जाणतत हे सांगितले आहे.

वचन - ३,४,५ मध्ये कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुन जगाच्या निर्मितीच्या अगोदर त्यांचे रूप काय होते? असे विचारतात पण तो प्रशांत व निराकार असून सर्व जीवाभावात सुस्थिर आहे.

वचन-६ मधून आध्यात्मिक दृष्टीने परमेश्वराचे वर्णन आहे. आध्यात्मामध्ये सिद्धरामेश्वरांनी परमेश्वरास आनंद देणारी अविनाशी आदिशक्ती मानले आहे.

वचन-८ त्यामुळे शिवाबरोबर शक्तीचीही पूजा करणे अत्यंत जरूरी आहे.

वचन-१९ मध्ये आत्मा व देह यांना चालना देणारी शक्ती म्हणजे परमेश्वर होय. देवपूजा करताना होणारा आनंद हा वेगळाच आहे.

वचन-२१ मध्ये चार वर्णांच्या निर्मिती विषयी ते सांगतात. ब्राह्मणाची निर्मिती शिवाच्या सद्योजात मुखातून, क्षत्रियांची वामदेव मुखातून, वैश्यांची अघोर मुखातून, आणि शूद्रांची उत्पत्ती तत्पुरुष मुखातून झाली. आणि प्रथमांची उत्पत्ती सर्वज्ञ अशा कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुनाच्या ॐ काराचा घोष करणाऱ्या गुप्त मुखापासून झालेली आहे. हे समजून घ्यायला सांगितले.

वचन - २२ मध्ये वीरशैवांच्या अष्टावरणाची निर्मिती कशापासून झाली ते सांगून ते श्रेष्ठ कसे असे विचारून कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुन कोणापासून उत्पन्न झाले हा प्रश्न सिद्धराम या वचनात विचारतात. पण

वचन - २३ मध्ये जर कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुनाचे विश्रामस्थान पृथ्वीवर आहे असे समजले तर समाधी (मृत्यू) पासून मुक्ती मिळते. तसेच

वचन - २४, २७ मध्ये सांगितल्याप्रमाणे संसाररूपी मोहातून सिद्धराम बाहेर पडण्याचा मार्ग शोधण्याचा प्रयत्न करताना दिसतात.

वचन - २५ संसारभ्रमामुळे अज्ञान, अज्ञानामुळे अहंकार व ममत्वाची उत्पत्ती यामुळे महापातेक निर्माण झाले. या संसारामुळे देवही ज्ञानाला मुकले असे त्यांचे एक तत्व आहे.

वचन - २६ माणसाच्या देहात परमेश्वर वास करतो. पंचज्ञानेंद्रिये व पंचकर्मेंद्रिये हे त्या देहाचे रक्षण करतात. पृथ्वीवरील चोरांना पाहून परमेश्वर घाबरून बसला आहे.

वचन-२७ मध्येही जवळ जवळ असेच वचन सांगितले आहे.

वचन - २८ पुरुष व स्त्रिया जारकर्म करून मरणांच्या भोवऱ्यात सापडतात असा उल्लेख सिद्धराम सौंदरनंबिचे उदाहरण देतात. सौंदरनंबि म्हणजे तामिळनाडूनमधील प्राचीन ६३ शैव शरणांपैकी एक. सर्व वीरशैव शरणांच्या मनात त्यांच्याबद्दल पूज्यभाव होता.

वचन - २९ परमात्म्याचे खरे स्वरूप समजून न घेतल्यामुळे लोक स्वतःच्या नाशाला कारणीभूत होतात हे मत येथे व्यक्त होते.

वचन - ४३ शिवाचा अंश असणारे सन्मार्ग समजून घेतात. शिवाचे परमसेवक असणारे चिरंजीव होतात. नाराचा अंश असणारे गुरुद्रोही बनतात. हे तत्व या वचनात स्पष्ट होते.

वचन-३०० परमेश्वराच्या अवताराविषयी भक्त ऐलेशाला दिलेले जीवनदानाचे उदाहरण देऊन दैवबल सांगतात. जे बहुसंख्य लोकांना करता येत नाही ते एखाद्याने केले तर ते दैवबल ठरते.

वचन-४३९ यात शिव व जीव यांच्यात भेद नाही असे म्हणणाऱ्यांना सिद्धराम मानत नाही. जीवात्मा व शिवात्मा वेगवेगळे नसतात. वेदांनी शिवाचे अस्तित्व जाणले नाही. महामुनी जीवाचे अस्तित्व जाणून गेले असा उल्लेख यात आहे.

वचन - ४७७ वेदांनी आणि वेदांच्या इतर भागांनी शिवाची प्रशंसा केल्यामुळे ते सर्व पवित्र झाले आहेत. 'ॐ नमः सोमाय च रुद्राय च' हे वेदवाक्य आहे.

वचन - ४८९ वार म्हणजे दिवसाचे नाव जसे कल्पिले आहेत पण दिसत नाहीत त्याप्रमाणे देव एकच आहे पण ब्रह्मा, विष्णू, रुद्र, ईश्वर असे अनेक विराटपुरुष झाले.

वचन - ५१८ - देश - काल - वस्तूचे ज्ञान प्राप्त करून घेतल्यावर परमेश्वर सदाकाल आमच्याबरोबर असतो असे सिद्धराम सांगतात.

वचन - ५४६ वीरशैवात देव पती, भक्त सती असे मानले जाते. परमेश्वराशी कामरहित निष्काम संग करून एकरूप होण्यासाठी स्मरणातील प्रियकर आंब्याच्या पानांचे तोरणे बांधण्यास सिद्ध व्हावे. असा उल्लेख (५५१ व ५५२) या वचनातही आहे.

वचन - ५६० देह केव्हा आला गेला हे कळत नाही पण जी वस्तू (परशिव) शाश्वत आहे तीच सत्य आहे असे सिद्धरामांचे तत्व आहे.

वचन - ५६७ इच्छाशक्ती, ज्ञानशक्ती, क्रियाशक्ती (त्रिविधी अवस्था) जीवात्म्याच्या ठायी नसतात. परमेश्वराच्या ठायीही नाहीत ते फक्त मायाशक्तीतच आहेत.

वचन - ५७७ 'सर्व शिवमयं जगत' हे श्रुतिवाक्य मान्य करून माती महादेवाचे सद्योजात मुख, पाणी हे वामदेव मुख, प्रलयाग्नी अघोरमुख, वायू हे आत्मा महादेवाचे गौप्यमुख मानले जाते हे सत्य आहे हे मत सिद्धरामांनी व्यक्त केले आहे.

कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुनाशी संवाद - कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुन हे सिद्धरामांचे आराध्यदैवत, सिद्धरामांची वचने म्हणजे जणू कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुनाशी केलेला संवादच होय. मल्लिकार्जुनाला उद्देशून ते बोलत आहेत असे वाटते. सिद्धरामेश्वर योगोपुरुष होते पण त्यांच्याही अंतर्दामी भक्ती भरपूर प्रमाणात होती हे त्यांच्या मल्लिकार्जुनाशी केलेल्या संवादावरून स्पष्ट होते. ते कधी आराध्यदेवतेशी सलगीने वागतात तर कधी प्रेमाने भांडतात असा हा प्रेमकलह त्यांच्या भक्तिजीवनाचा अटळ असा टप्पा आहे. भक्ताची इष्टदेवतेवर अनन्य निष्ठा असते. सिद्धरामांचे हे मत अनेक वचनांतून व्यक्त होताना दिसते. त्यापैकी 'हे देवा, माझे हात तोडले तरी मी तुम्हाला सोडणार नाही. माझ्या शरीराचे तुकडे करून इकडे तिकडे फेकले तरी मी तुमचे चरण सोडणार नाही.'

वचन-७ मध्ये सर्व चैतन्यात्म मुखलिंगस्वरूपी कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुन असा उल्लेख करून मदत करावी म्हणून सिद्धराम आराध्यदेवतेचा धावा करतात.

वचन-११ मध्ये अज्ञानी लोक 'आम्ही शिव नसून जीव आहोत' असे म्हणतात. सर्व पंचतत्त्वे शिवमुखापासून तयार झाल्याने चर, अचर ब्रह्मांड कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुनाच्या लीलेने उत्पन्न झाले आहे.

वचन-१२, १३ मध्ये जसे सोन्यापासून दागिने, मातीपासून मडकी तयार होतात तसेच महान परब्रह्मातून त्रिभुवने उत्पन्न झाली. व

वचन-१४ मध्ये या परब्रह्माशी मायेचा संयोग झाल्यामुळे ईश, जीव, प्रकृती इ. इंद्रजाल निर्माण झाले, असे सांगितले आहे. ही त्रिभुवने (विश्वरचना) एकदा नव्हे तर दोन - तीनदा होते. सुरुवातीला ब्रह्माची उत्पत्ती नंतर विष्णूपासून त्रिभुवने उत्पन्न झाली.

वचन - २२ प्रत्येक वस्तूला कोणत्या ना कोणत्या गोष्टीमुळे श्रेष्ठत्व प्राप्त झाले आहे. सर्व वस्तू एकेकापासून उत्पन्न झाल्या आहेत. तर मल्लिकार्जुनाचे अस्तित्व कोणापासून आहे ? असा प्रश्न सिद्धराम करतात.

वचन-४१ तीन दगडांचे उदाहरण देऊन सृष्टीची रचना सांगून आश्चर्य व्यक्त केले आहे.

वचन-९१ कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुनाचे समता गुण. काहीही झाले तरी मन विचलित न होऊ देता पूर्वस्थितीत राहून परमात्म्याचे समता गुण सिद्धरामांच्या ठायी केव्हा दृढ होईल असे ते विचारतात.

वचन-१३१ पुण्य - पाप न समजून आल्यामुळे अनेक वेळा जन्म घ्यावा लागला. त्यामुळे जीवनकार्य व्यर्थ आहे तर या कर्मबंधनातून सिद्धराम स्वतःला मुक्त करण्याची विनवणी आराध्य दैवताला करतात.

वचन-१६३ आकार म्हणजे शब्द आणि निराकार म्हणजे शून्य होय. दुसऱ्यांच्या अंतःकरणाची स्थिती आपण समजू शकत नाही तर मग आकारातीत व निराकारातीत असलेल्या पिता कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुन लिंगाला गुरुकृपा प्राप्त झाल्याचे समजू शकणार नाही.

वचन - २९८ कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुन वेदप्रिय, शास्त्रप्रिय, नादप्रिय, स्तुतिप्रिय, युक्तिप्रिय, मुक्तिप्रिय नसून ते भक्तिप्रिय असल्याने सिद्धराम त्यांना शरण गेल्याचा उल्लेख करतात.

वचन - ३०८ मध्ये सिद्धरामांचे कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुनावर असलेले भक्ती प्रेम व्यक्त होते.

वचन - ३०९ शरण गेल्याविषयीचा उल्लेख आढळतो.

वचन-३१५ मध्येही सिद्धरामांना कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुनाचे दर्शन झाल्याने ते सुखी झाले असे मत सांगितले आहे.

वचन - ४९०, ४९१, ४९२ मध्ये कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुनाशिवाय दुसरा देवच नाही असे सांगितले आहे.

वचन - ४९७ मध्ये श्रीशैल मल्लिकार्जुनाला सिद्धरामांनी कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुन म्हणून सोन्नलंगीस आणले. त्या श्रीशैलचे नाव या वचनात असून त्या क्षेत्राचा महिमा समजून घेऊन त्यांचे दर्शन घेतले पाहिजे असे सांगतात.

वचन - ५७४ - कुंभाराचे अस्तित्व त्यांच्या कलशात नसते, भट्टीत नसते पण जाणवते त्याप्रमाणे कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुनाचे अस्तित्व जाणवते.

वचन - ५८६ कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुन अक्षरात शब्दात किंवा ग्रंथात नाही. तो 'आहे नाही' या शब्दांमध्ये नसून महिमाशाली आहे.

कल्पनाविश्व - (वचन - ९) परब्रह्माची लीला म्हणजे त्याची इच्छा सकल जीवात्म्यांचे जाळे म्हणजे जगाची रचना होय. हेच विनाशही होय.

वचन - १० संयोग होण्यासाठी प्रारब्धाला संपुष्टात यावे लागेल.

वचन - १६ चिदाकाशात शिव, जीव, माया, प्रकृती यांच्या रूपाने सर्व - व्यापी परमात्मा अनुभवास येतो.

वचन - १०४ मध्ये आत्मरूप कोकरूला षडरिपुरूपी राक्षस ठार करण्यास गेले व स्वतःच मरून पडले. पण ते कोकरू अद्यापही जिजवंत आहे अशी कल्पना येथे केली आहे.

वचन - १२१ मध्ये चिरंजीव म्हणजे सशक्त, निरोगी दीर्घकाल जगणारा. पण प्रलयावर मात करणारा नव्हे.

वचन - २०९ नवग्रहाचे ध्यान म्हणजे नऊ सहस्र कणिकेतील परशिवाची ज्ञानप्राप्ती होय. षोडश कलावर्णा (अमृत, मानद, पूष, वृष्टी, तुष्टी, रती, धृती, शशिनी, चंद्रिका, कांती, जोत्स्ना, श्री प्रीती, अंगद, पूर्ण, पूर्णामृत या चंद्राच्या सोळा कला) चे ध्यान म्हणजे साक्षात मल्लिकार्जुनाचेच ध्यान होय.

वचन-३६५ प्रवृत्ती आणि निवृत्ती या गोष्टी काल्पनिक आहेत. कर्माचे केलेले कार्य निष्कर्ष कर्माचे फल म्हणणाऱ्या वेदांत्याचा जूना विचार सिद्धरामांना मान्य नाही.

देहाचे अस्तित्व (जन्म) - सिद्धराम परमात्मा, त्यांची लिला 'कल्पनाविश्व' असे वर्णन करताना ब्रह्मांडातील देहाला कसे विसरतील ? (वचन ३१) देह जन्मण्याआधी शून्य आणि देहाच्या अंतानंतरही शून्यच असते. आपले स्वरूप दाखवून मघल्या काळात देह पुन्हा नाश पावतो. हीच गोष्ट अनुभवास येते असे मत सांगून,

वचन-३२ मध्ये वस्त्र म्हणजे नाश ते सत्य नव्हे त्याप्रमाणे देह ही नाश पावतो. तेही एक दिवस नष्ट होणार असे यात म्हटले आहे.

वचन-३५ देह म्हणजे परमेश्वरांच्या हातातील बाहुली असा उल्लेख करून, त्रिविध कर्म (कर्मत्रय) संचित मागील कृत्यांचे फल, प्रारब्ध-सध्या करीत असलेली कृत्ये, आगामी सध्याच्या कृत्यांचे पुढील फल. ही कर्मे जीवात्म्याची असतात. ते शिवस्वरूप झालेल्यांसाठी असतात काय ? असा प्रश्न सिद्धराम या वचन करतात.

वचन-६४ जीवन म्हणजे दीपाप्रमाणे, मेघाप्रमाणे असते. नुकतेच जन्मलेल्या बालकांप्रमाणे असते. या सर्वांची शाश्वती देता येत नाही. त्याप्रमाणेच जीवन असते.

वचन-१४७ मानवी देह संसारात तरंगणारी नौका. देहामध्ये पुण्य,- पाप समजून घेऊन, ज्ञानरूपाने जीवन जगावे, चित्तेच्या संकटामध्ये सापडल्यावर अनेक वेदना कष्ट येतील. यातून सुटका झाल्यास गुरुंच्या आधारे इहलोक व परलोकांत कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुन प्रसन्न होतील असे मत यात मांडले आहे.

वचन-१७८ देह म्हणजे अज्ञान व लिंग म्हणजे सुज्ञान होय. मानवाने देहाला आधारभूत न मानता लिंगाला आधारभूत मानून आचरण करावे.

वचन - २७९ जप - तप शिवाराधनेमुळे कोणत्याही कार्याची पूर्तता होऊन त्याचे फल प्राप्त होते. आपला देह शुद्ध झाल्यावर आत्मसंयम साध्य होतो. आत्मसंयम साध्य झाल्यावर देह शुद्ध होतो. ज्याचा देह शुद्ध नसतो त्याला आत्मसंयम व रोगमुक्ती साध्य होत नाही.

अध्यात्मिक - अध्यात्मिकतेचे मार्ग सांगताना

वचन - ३८ मानवी देहात विरळकूप (मध्यनाडी) शोधणे अवघड आहे तसे भक्तिमार्ग सुद्धा कठिण आहे.

वचन - २८० लिंगपूजा, जंगनपूजा भक्तिपूर्वक करणारे परशिवाशी एकरूप झाले. चिरंजीव झाले. 'लिंगपूजा जंगमपूजा न करता मला योग, आत्मबोध, योग्यांचा अनुग्रह प्राप्त झाला' असे बोलून शिवपूजा सोडू नये. मल्लिकार्जुनाचे खरे स्वरूप समजून घेऊन शिवार्चना केल्यास मानव महान बनेल असा संदेश त्यातून व्यक्त होतो.

वचन-२९० मध्ये दृष्टीला न दिसणारे श्रेष्ठ तत्व, सांगता न येणारे सत्य ज्ञान, दाखविता न येणारे परशिवाच्या स्वरूपाचे लक्षण सिद्धरामांच्या अंतर्मनाला जाणवते असा यात उल्लेख आहे.

वचन - २९१ सत्पुरुषांचा आणि शिवशरणांचा सहवास मिळविला पाहिजे. सिद्धान्ताचा आणि वेदान्ताचा अभ्यास केला पाहिजे. परशिवाच्या महिमेचे स्तोत्र गायिले पाहिजे. लिंगाशी एकरूप झाले पाहिजे. असा आदेश यातून व्यक्त होते.

वचन - ५७३ आपल्या देहाचा शेवट झाल्यावर आपले नाव राहिल का ? असा प्रश्न विचारून 'शिवपुराण' हे आमचे पुराण होय. गुरु, लिंग व जंगम हे तिन्ही एकच आहेत असे समजावून सांगणारे ज्ञान म्हणजे 'ज्ञानपुराण' होय. या वचनातून अध्यात्मिकता दिसून येते.

धार्मिक (वचन - ७८) - मद्यपान, मांसभक्षण, परस्त्रीसंग व परधनाचे अपहरण करणारा आणि आत्मज्ञान नसलेला खरा अलिंगी होय.

वचन-१६४ प्रत्येकांनी आपापल्या धर्माप्रमाणे आचरण करावे. ब्राह्मणाने अग्निलिंग (यज्ञ), क्षत्रियाने धनुर्लिंगाची (धनुष्यरूप लिंग), वैश्याने धनलिंगाची, राजाने खड्गलिंगाची, शूद्राने धान्यलिंगाची, शैवाने पर्वतलिंगाची पूजा केली. पण सिद्धरामांनी कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुनाची पूजा केली असे म्हटले आहे.

वचन - २७६ पूजेच्या अनेक रीती सांगून कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुनाला प्रसन्न करून घेण्याच्या पूजेची रीत समजावून सांगा अशी सिद्धराम विनवणी करतात.

वचन - ३८९ यामध्ये जात, गोत्रापेक्षा ज्ञान जास्त महत्वाचे मानले आहे.

वचन - ४४८ सत्कुलात जन्म घेणाऱ्याचे आचरण शुद्ध नसेल तर त्याचे कुल दुष्कुल होय.

वचन - ४५२ व ४५४ मध्ये कुळाला महत्व न देता गुणांना व आचरणांना महत्व जास्त आहे. दोन्ही सारखेच आहे. शिवानुभवज्ञान जन्म - कुल पाहात नाही.

भक्त - परमेश्वराविषयी भक्ती करताना भक्त कसा असावा हे खालील वचनात सांगितले आहे.

वचन ४६ भक्त कसा असावा हे सांगताना भक्तांच्या ठायी परशिवाची भक्ती नसली तरी त्यांचे गुण असतील तर दुर्गुण नाहीसे होतात, हे उदाहरणे देऊन स्पष्ट केले आहे.

वचन-४९ भक्तांवर आलेल्या संकटामुळे शिवानी तिसरा नेत्र उघडला. यावरून भक्तांवर असणारे प्रेम स्पष्ट होते.

वचन-१३२ पुनर्जन्म होऊ नये म्हणून मंगलकार्य करून मागील, पुढील जीवन समजून घेऊन तुमचे भक्त गेले. त्या भक्तांचा सहवास सिद्धराम मागतात अन्यथा ते न मिळाल्यास ते मल्लिकार्जुनाला शिवीगाळ करीन असे ते म्हणतात.

वचन-१३४ योगीनाथांचे प्रेम योग्यांसाठीच असून भोग्यांसाठी नसते. असे योग्यांचे महत्व यातून दिसते. हीच माहिती वचन २९७ मध्ये ही आहे.

वचन - १६६ परशिवाचे ज्ञान होण्याचे कारण विचारून स्वतःची भक्ती हेच कारण आहे असे सिद्धराम या वचनात मांडतात.

वचन - २२३ खरा भक्त म्हणजे जो भक्तीची रीत समजून घेतो. ज्ञान आणि क्रिया यांचा विचार करून त्यानुसार वागतो तो खरा भक्त असे मानले जाते.

वचन - २२४ खऱ्या भक्ताने गुरु लिंग, जंगम, रुद्राक्ष, मंत्र, भस्म, पादोदक व प्रसाद या अष्टावरणाने अलंकृत व्हावे. शिवमुद्रा व शिवभाव मनावर बिंबवावे.

वचन-२२५ मध्ये खऱ्या भक्ताने भेदभाव न मानता सर्वांशी आत्मीयतेने बोलावे. सर्वांना शिवशरणासारखे पवित्र समजावे, यातून खरा भक्त कसा असावा याचा उल्लेख अगदी स्पष्ट झाला आहे.

वचन-२२६ खऱ्या भक्ताने ज्ञानसाधनेत वटवृक्षाप्रमाणे, अग्नीप्रमाणे प्रखर व तेजस्वी असावे. तो प्रदर्शनीय नसावे.

वचन-३३३ - भक्तीने सर्वार्पण करणाऱ्या भक्ताला भक्तस्थल प्राप्त होते. भक्ताच्या भक्तीने जंगम पादोदक देतो. हे भक्तस्थल होय.

वचन-३३४ जंगमाची सेवा करा असे सांगणे म्हणजे जंगमाचे लक्षण 'ज्ञान' होय. ज्ञानाची सेवा करणाराच भक्त होय. तसेच

वचन-३७९ प्रमाणे अवडंबर न करणारा तोच खरा भक्त होय. ज्ञान मिळवून अवडंबर न करणारा महेश असे म्हटले आहे.

वचन-३८४ भक्ताने भक्तीमार्ग अनुसरावा. त्याच्या आचरणामुळे जग पुनित होते. 'हे जर खोटे असेल तर माझे नाक कापावे' असे सिद्धराम ठामपणे सांगतात. भक्त होऊन भक्ती करणे हा उत्तम मार्ग होय.^{१०}

वचन-४९९ परशिवाचे प्रेम संपादन करून त्यांच्याशी समरस होण्यासाठी भक्ताला ज्ञान आणि निष्ठा कारणीभूत ठरतात.

वचन ५०० भक्ताचे घर म्हणजे महादेवाचे मंदिर मानले आहे.^{११}

वचन-५६२ व ५६३ मध्ये मल्लिकार्जुन गुरु असल्याने सिद्धरामही श्री गुरु झाले. सामान्य होते ते असामान्य झाले हा बोध त्यांनी अनेक उदाहरणे देऊन स्पष्ट केला आहे.

वचन- १११- मध्ये कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुनाशिवाय केलेली भक्ती ही चांडाळाच्या अन्नाप्रमाणे त्याज्य असते.

वचन- ५६९,४९४- सिद्धराम गुरु झाले तरी त्यांना मल्लिकार्जुनांच्या सर्वच महिमांचे ज्ञान होऊ शकत नाही. शरणसती लिंगपती या निष्ठेने जीवन जगणाऱ्या सद्भक्ताविषयी वाईट उद्गार काढणाऱ्यांना कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुन घोर नरकात लोटून देतील.

वचन-५८४- मध्ये सिद्धरामांचा भक्तपणा स्पष्ट होतो. त्यामध्ये विष्णूला कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुनाच्या चरणांचा अंत, ब्रह्मा, यती, व्रत व ऋषी यांना त्यांचे अंतरंग समजले नाही. तर मग सिद्धराम कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुनाला कसे समजून घेऊ शकतील? हे त्यांचे म्हणणे त्यांचे भक्तपण स्पष्ट करते.

पूजा - मनुष्य आस्तिकही असतो व नास्तिकही असतो. आस्तिक म्हणजे देव आहे असे मानणारा. नास्तिक म्हणजे देव नाही असे मानणारा, आस्तिक देव आहे मानतो. म्हणजे ह्यांचा मुळ मुद्दा पूजा हेच असते.

वचन-२७७- पूजेचे महत्व समजून न घेता केलेली पूजा व्यर्थ, महत्व समजून घेऊन लिंगपूजा व जंगमपूजा करावी. पूजेचे महत्व समजून न घेता केलेली पूजा म्हणजे केवळ सिद्धी प्राप्त करून घेण्यास समर्थ होणे होय. अशा लोकांना आपले खरे स्वरूप समजून घेणे अशक्य आहे असे स्पष्ट मत सिद्धराम मांडतात.

वचन-२८१ या वचनांतून सिद्धरामांच्या पूजेचे असामान्य रूप स्पष्ट होते.

वचन-२८२ पूजेचे फळ असामान्य असते. त्यामुळे आपल्याला सर्व गोष्टी सहजपणे प्राप्त होतात.

वचन- २८८ लिंगांचे स्वरूप समजले नाही तर श्रेष्ठ शिवशरणांचा (तामिळनाडू मधील प्रसिद्ध प्राचीन शिवशरण) सहवास कर असे सांगतात.

वचन- २८९- या त्रिलोकांत इष्टलिंगाची पूजा करणारे अनेक, स्थावर लिंगाची पूजा करणारे काही लोक आहेत. परंतु ब्रह्मांडात कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुन स्वरूपी असणारा जंगम- भक्त एकही नाही.

वचन- ३४० भक्त हा रसाप्रमाणे आणि जंगम हा रुची प्रमाणे असतो.

वीरशैव - सिद्धराम हे वीरशैव होते असे अनेक ग्रंथांत नमूद आहे. त्याचप्रमाणे त्यांच्या वचनांतूनही ते वीरशैव होते हे स्पष्ट होते. षट्स्थल व अष्टावरणांना वीरशैवात फार महत्व आहे त्यानुसार देव, धर्म, नीती, वीरशैव सिद्धान्तपर अशी अनेक वचने या ग्रंथात विखुरलेली आहेत. लिंगपूजा, पंचाचार, पादोदक, प्रसाद, रुद्राक्ष, मंत्र, भस्म, दीक्षा हे वीरशैव सिद्धान्तातील अनेक विषय वचनांत आढळतात. त्यानुसार

वचन-१७,१८ वीरशैवात पाच पंचाचाराला महत्व आहे, पाच बीजाप्रमाणे म्हणजे पराशक्ती, आदिशक्ती, इच्छाशक्ती, क्रियाशक्ती, प्रज्ञाशक्ती यांचा उल्लेख आहे. तसेच एक मणी आत्मतत्त्व, छत्तीस मणी म्हणजे वीरशैव तत्त्वज्ञानात मानलेली छत्तीस तत्त्वे यांचाही उल्लेख यात आहे.

वचन-१६२ त्रिविधी (नाक, देह व मान हे तीन करणे) शुद्धी प्राप्त करून लिंगांगसामरस्याची याचना सिद्धराम करतात.

वचन - १६७ मध्ये सत्य करुणा इत्यादी गुण समजले असून लिंगाचा दिव्यानुभव आला नाही असे यात सिद्धराम म्हणतात.

वचन - १६८ या वचनात इष्टलिंग धारण केल्याने साधक शिवशरण होतो.

वचन - १६९ विचाराप्रमाणे आचरणही श्रेष्ठ हवे. असे सांगितले आहे.

वचन - १७०, १७१ रूपाने सुंदर आहे पण सदाचार नावालाही नसेल तर तो पराक्रमी असला तरी इष्टलिंग धारण न करणाऱ्याला सिद्धराम मान देत नाहीत.

वचन - १७४ या वचनात बहिरंगापेक्षा अंतरंगाला अधिक महत्व आहे. बाजारातील सर्व दगड लिंग आहेत काय? असा प्रश्न सिद्धराम विचारतात. श्रेष्ठगुरुंनी दिलेले इष्टलिंगच खरे लिंग होय.

वचन - १७६ व्यर्थ जीवन जगणे म्हणजे इष्टलिंगाची पूजा न करणे. म्हणून निदान वर्षातून एकदा महाशिवरात्रीच्या दिवशी इष्टलिंगाची पूजा करावी.

वचन - १८० या वचनातून सिद्धराम करस्थलात लिंगपूजा करीत होते हे स्पष्ट होते.

वचन - १८१ वीरशैवाने करस्थलातील लिंगाला वंदन करून प्रसाद व पादोदक सेवन केल्याने शिव व भक्तामधील भेदभाव नाहीसा होतो.

वचन - १८४ लिंगपूजा म्हणजेच खरे रत्न होय.

वचन - १८६ प्रत्येक वीरशैव मनष्याने जन्मभर लिंगपूजा करून मरावे. त्यामुळे पुन्हा जन्म होणार नाही.

वचन - १८७ तप करून स्वर्ग प्राप्त करणाऱ्यांचे तोंड पाहू नये. इष्टलिंगाची पूजा करून काम, क्रोध, दुर्गुणांना दूर ठेवावे म्हणजे स्वर्गप्राप्ती होते.

वचन - १९० भस्मातून विश्वाची निर्मिती झाली. लिंगपूजेप्रमाणे भस्मालाही अधिक महत्व आहे.

वचन - १९१ वीरशैवाने रुद्राक्ष धारण करावे व ते स्वतः न घेता गुरुकडून प्राप्त करून घ्यावे. व त्याचे महत्व समजून घ्यावे.

वचन - १९२, १९३ पादोदक हा मार्गही शिवाकडे जाण्याचा आहे. 'पादोदक' चा अर्थ

'पा' म्हणजे पवित्र, दो - दोषांचा नाश करणारे

'द' म्हणजे दयाशील, क - कर्माचा नाश करणारे

वचन - १९४, १९८ आणि वचन २०२ व २०३ मध्ये गुरुपादोदकांचे महत्व सांगितले आहे.

वचन - १९९ पादोदकांचे तीन प्रकार. गुरु, लिंग, जंगम, यांच्याशी संबंधित आहे. त्यामुळे यात भेद करू नये असा यात उल्लेख आहे.

वचन - २०४, २०६ मध्ये मंत्राचे महत्व सांगून सतत चिंतन केल्याने उच्चपद प्राप्त होते. मंत्राच्या उच्चाराने मनात सद्‌विचार व श्रद्धा निर्माण होते. त्यामुळे अगणित फल प्राप्त होते. कुणीही साधक असो. प्रथम शक्ती-मंत्राचा जप करावा शेवटी शिवमंत्राचा जप करावा. जपाचे लक्षण, रीत समजून घ्यावे.

वचन - २०७ मंत्र व मन एकरूप झाल्यावर मंत्राची प्रत्यक्ष मूर्ती असलेल्या महादेवीचे अष्टैश्वर्य प्राप्त होते. असे महत्व आहे.

वचन - ३९८ कुमंत्राचा जप करू नये.

वचन - २११, २१२, २१४ मध्ये मंत्राचे ध्यान आपण जेथे असतो तेथे करावे. ॐ (अ, उ, म) चा अर्थ समजून घ्यावे. परशिवाचे चिंतनाचे रक्षकरूपी ज्ञान म्हणजे मूलमंत्र 'पंचाक्षरी मंत्र' सर्व मंत्राची माता आहे.

वचन-२१५ पंचाक्षर व षडाक्षर मंत्रांच्या जपामुळे जन्ममरणाच्या चक्रातून मानवाची सुटका होते.

वचन-२१६, २१७, २१८ यामध्ये मंत्राचे महत्व सांगितले आहे.

वचन-२१९, २२० मध्ये ॐ म्हणजे शिवाचे मंदिर होय. नमः शिवाय म्हणजे शिवशक्तीचे रूप होय. म्हणून षडाक्षर मंत्र हा शिवमंत्र व पंचाक्षर मंत्र हा शक्ती मंत्र आहे.

वचन-२२१ मध्ये शिवाचे अनेक नावे या वचनात आलेली आहेत.

वचन-२३५, २३६ मंत्र गुरुमुखातूनच समजतो. उदा. अनुभव अनुभवीना माहिती असते. ते पुस्तकात मिळत नाही. वीरशैव म्हणजे गुरुकडून शास्त्राचा अभ्यास करून परमज्ञान मिळविलेली अनुभवी व्यक्ती होय.

वचन-२९४, २९५, ५२३, ५२५ लिंगवंतानी, स्त्रिया ह्या लिंगाच्या राण्या आहेत. सुख-दुःखांना समान समजून लिंगाशर एकरूप होण्याचे सुख प्राप्त करून घ्यावे. लिंगपूजा न करणाऱ्या भक्ताचे तोंड पाहू नये, बोलू नये असे मत सिद्धरामांनी मांडले आहे. जंगमानाही वीरशैवात महत्वाचे स्थान आहे.

वचन-३३५ ते ३३९ मध्ये जो याचना करीत नाही तो जंगम. त्याला अहंकार असू नये. छळणारा जंगम भक्तांना अधोगतीस नेतो व न मागणारा जंगम भक्तांशी एकरूप होतो. भक्ताला जंगम व जंगमाला भक्त प्रिय असला पाहिजे.

वचन - ४८१ मध्ये खरा जंगम कसा असावा ते सांगितले आहे.

वचन - ३४५, ३४७, ३४९, ३५२ या वचनात लिंगजंगमाविषयी माहिती मिळते.

वचन-३५०- देहाच्या अधीन असणारे गुरु नसतात. धनाच्या अधीन असणारे जंगम नसतात.

वचन-३५३-मध्ये गुरु, लिंग, मोक्षाविषयी माहिती मिळते.

वचन-३५५, ३५६ लिंगाचा प्रकाश म्हणजे जंगम, जंगमाचा प्रकाश लिंग, कोण श्रेष्ठ आहे? असा प्रश्न सिद्धरामांनी येथे उपस्थित केला आहे. त्रिविध दीक्षा संपन्न झालेल्या प्रसादाने संतुप्त होऊन जंगम हाच लिंग असे म्हणणाऱ्यांचे दर्शन सिद्धराम मागतात.

वचन-३५८ मध्ये वीरशैवांमध्ये अष्टावरण सर्वश्रेष्ठ आहे हे अनेक उदाहरण देऊन स्पष्ट केले.

वचन-३८५ सर्वसामान्यपणे मनुष्य चार वर्गांपैकी असतो. पण वीरशैव वर्णातीत असतो. हे यात स्पष्ट केले आहे.

वचन-४२१ स्वतःचे खरे स्वरूप समजून घेणारे हे श्रेष्ठ वीरशैव होत.

वचन-४५० मनुष्य सामान्य कुलाचा असला तरी मनात महादेवाचे सतत ध्यान करतो तोच खरा वीरशैव होय. हे वाक्य त्रिवार सत्य आहे.

वचन - ४५७ शास्त्र, बेल्वार्चन, लिंगार्चन आणि शिवनिर्मित मंत्र या विषयीची माहिती, वचन ४२०, ४२७, ५७८ या वचनांत उपलब्ध आहे. ही वचने जवळजवळ सारखीच आहेत.

वचन - ४५८ गुरु श्रेष्ठ आहे. आगमाप्रमाणे गुरु म्हणजे देव, महादेव, शंभु, ज्ञानरूप मातापिता आहे. गुरुवाणीने झालेल्या अनेक उदाहरणातील बदल यामध्ये सांगितले आहे.

वचन-४५८ ते ४७० गुरुविषयीची माहिती या वचनांतून व्यक्त होते.

वचन- ४७५ परशिवाच्या वाणीहून शिव श्रेष्ठ आहे असे सांगितले जाते. लिंगाच्या भागात गोलक असते. आणि खालच्या भागात पीठ असते हे शिवशक्तीच्या सुसंयोगाने मुक्ती प्राप्त होते.

वचन-५३४ वीरशैव धर्मात परमेश्वर पती, भक्त सती आहे असे मानतात. त्याप्रमाणे पती म्हणून परमेश्वराला उद्देशून या वचनात स्पष्टोक्ती आहे. पतीचे दर्शन घडविले, तर कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुनच पिता म्हणून असे सिद्धराम सांगतात.

वचन - ५५१ व ५५२ आपल्या दृष्टिसमोर क्षणभर प्रकट होणाऱ्या आणि अंतर्धान पावणाऱ्या सख्याची गोष्ट ते आपल्या सखीला सांगतात. यातून भ्रमिष्टपणाही व्यक्त होतो. येथे सखा, प्रियकर म्हणजे कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुन होय. हे भ्रमिष्ट म्हणजे भेट न झाल्यामुळे वियोग निर्माण झाला.

वचन - ५७८ मध्ये शैवांच्या मुक्ति प्राप्तीच्या चार अवस्था नमूद आहेत.

सत्य - सत्य काय आहे? हे सिद्धराम खालील वचनांतून व्यक्त करतात.

वचन ६८ सर्व वस्तू सत्य नसतात. न्यायाने सत्याचा अध्यारोप ज्या अविद्येवर केला जातो त्या अविद्येत सुख असते काय ? दिसणारे सर्व सत्य असते काय ? असा प्रश्न निर्माण केला आहे.

वचन - ७० सत्याच्या प्रकाशाचे स्थान बदलले तरी कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुनाचे नित्यत्व संपुष्टात येत नाही.

वचन - ११६ पंचमहाभुतांचा यामध्ये समावेश आहे. (पृथ्वी, जल, प्रकाश, वायू व आकाश.)

वचन-१२० त्रिगुणरहित (सत्व, रज, तम) झाल्याशिवाय अमृताचा अर्थ समजून घेतलेलाही अमर झाला नाही आणि 'मी ब्रह्म आहे' असे म्हणणारा मुक्त झाला नाही.

वचन-३३० शिवलोक म्हणजे सत्यवचन असते. शिवलोकात नाव असेल तर सत्यवचनानेच व शुद्ध आचरणानेच वागावे असे सिद्धराम सांगतात.

वचन - ३६६ मन, बुद्धी, चित्त, अहंकार, ज्ञान यापंचकरणांचे अस्तित्व सांगतो. संकल्पविकल्पामध्ये गुंतणारे ते मन होय. संकल्प म्हणजे नसलेल्या कल्पना करणे, विकल्प म्हणजे असलेल्याची जाणीव न करून घेणे. मी म्हणजे अहंकार करणे व देणे भाव शिवाचे होय. हे ज्ञानवैराग्य समजून घेण्यास अशक्य असलेले जाणून घेणे म्हणजे महाज्ञान होय. हा मोक्षप्राप्तीचा मार्ग होय.

वचन-३७७ मलत्रय सोडून मी महेश झालो म्हटल्यास ज्ञानाचा विनाश, इष्टलिंग धारण करून मी भक्त झालो म्हटल्यास सत्याला विनाश, सोडणे आणि धारण करणे या गोष्टी मन कल्पित आहेत. कल्पनारहित भक्त आणि महेश यांना कोणताही भाव नसतो ना ?

वचन - ४३८ सत्याला साक्ष असते. असत्याला साक्ष असते काय ? असा प्रश्न निर्माण करून सत्पात्राला साक्ष देणारा प्रत्यक्ष सदाशिव असतो हे वाक्य खोटे होणार नाही, असे सिद्धराम ठामपणे सांगतात.

वचन- ५६० जी वस्तू (परशिव) शाश्वत आहे तीच सत्य आहे असे मी समजतो असे सिद्धराम सत्याविषयीचे मत मांडतात.

ज्ञान - वचन - ६६ दिसणारा पण नष्ट होणारा देह म्हणजे तू नव्हेस. तू ज्ञानरूप आहेस, जे दिसते पण नष्ट होते ते मायात्मक असते. कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुनाला उद्देशून सांगतात. विरुपाधिक (उपाधिरहित) व निजानंदरूप (आत्मानंदात रमणारे) ज्ञानच मार्गदर्शक असते.

वचन - ९७ शिक्षणाबद्दलही त्यांनी आपले वेगळे मत व्यक्त केले आहे. शिक्षण हे सद्गुणांच्या प्राप्तीसाठी असते, ते कान फुंकण्यासाठी असते काय ? असा प्रश्न ते विचारतात.

वचन-९०० विद्याभ्यास करून जो अनुभवसंपन्न होत नाही तो केवळ पिशाच होय. विद्याभ्यास करून जो अनुभवसंपन्न होतो तो पंडित होय. अभ्यासकांनाच विद्या वश होते. अविद्येचा त्याग करून विद्या संपादन करणाराच जगातील सर्वज्ञ महापंडित होय.

वचन - ९०७ खरे ज्ञान न झालेला योगी येथेच लय पावतो, स्वर्गाला जातो, असे म्हणणे व्यर्थ व खोटे आहे. याचा अर्थ खरे ज्ञान झालेल्यालाच खरा योगी असे म्हणावे. असे सिद्धराम सांगतात.

वचन - ९२२ दुसऱ्यांनी करविलेल्या साधनेपेक्षा आपण केलेल्या कार्यामुळे ज्ञानसाधना झाली पाहिजे. आपण केलेल्या कार्यामुळे सत्पुरुष हर्षनिर्भर झाले पाहिजेत. आपण केलेले कार्य पाहून प्रथमांनी (शिवशरणांनी) 'होय' म्हटले पाहिजे.

वचन - ९५० ज्ञानामुळे अंतरंगात आणि आचरणात कोणते परिवर्तन व्हावे याविषयीचे दिग्दर्शन येथे आढळते. ज्ञानी पुरुषाचे बोलणे अत्यंत नम्र असावे अशी अपेक्षा त्यांनी व्यक्त केली आहे.

वचन-९५१,९५२ खऱ्या ज्ञानी पुरुषाचे आचरण ब्रह्ममय असते. गुरुमुखानेच आपण खरे ज्ञान प्राप्त करून घ्यावे. ज्ञान प्राप्त करून घेणे म्हणजे उद्बोधन होय. ज्ञान नेहमी शिलेवरील लेखाप्रमाणे असावे, जलतरंगासारखे नसावे.

वचन - ३१२ आपल्यासाठी महादेव निर्गुण आहे, ज्ञानी लोकांसाठी तो सगुण व गुणग्राही आहे.

वचन-३५७ भूत, भविष्य व वर्तमानकाळाच्या ज्ञानामुळे प्राणिमात्रांचे मनोरंजन होऊ शकते. परमेश्वराचे मनोरंजन होऊ शकत नाही.

वचन - ३६६ समजून घेण्यास अशक्य असलेले जाणून घेणे म्हणजे महाज्ञान होय.

वचन-३९१ ज्ञानी माणसाने दुसऱ्यांच्या ऋणात असून नये. इतरांच्या कुलात मिसळून नये, असत्य बोलून नये.

वचन - ३९२ ज्ञानी माणसाने जगाची परिपूर्णता समजून घेतली पाहिजे. ज्ञानाने पापवासनांचा त्याग करावा. दुसऱ्यांच्या शब्दांवर विसंबून राहू नये. दुसऱ्यांनी केलेली निंदा मनावर घेऊ नये असा उपदेश यामध्ये केला आहे.

वचन - ३९३, ३९४, ३९५ ज्ञानी माणसाने कोणाचाही विश्वासघात करू नये, दुसऱ्यांना दोष देऊ नये. दुसऱ्यांच्या धनाचे अपहरण करू नये. ज्ञानी माणसाने गुरुसेवेत मग्न असावे. तीन वेळा लिंगपूजा करावी. जंगमांची भक्तिभावाने सेवा करावी. दिलेल्या वचनांचा भंग करू नये, ज्ञानी माणूस स्वच्छ व अलिप्त असावा. ज्ञानावर अढळ निष्ठा ठेवावी ती संशयरहित असावी. अशी सावधानता सिद्धराम मांडतात.

वचन-४२३ पवित्र कर्मांमुळे सद्गती प्राप्त होते. कर्मांमुळे ज्ञानवृद्धी होते. पवित्र कर्म हे कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुनाशी एकरूप होण्याचे साधन होय.

वचन - ४२४ ज्याच्या प्राप्तीने पुनर्जन्म मिळत नाही असे ज्ञान साध्य करणे अत्यंत कठीण असते.

वचन-४३५ अभ्यासात भेदभाव, जातिभेद, धर्मभेद नाही अभ्यासाचे फळ ज्ञानाप्रमाणे ज्याला त्याला मिळते. अभ्यासाचे फळ जन्ममुक्त झालेल्यांना प्राप्त झाले.

वचन - ४८७ परमज्ञान आणि परमवैराग्य साध्य झाल्यावर मायेचे निरसन होते.

वचन - ५१९ दगडमाती वाहून मान दुखली पण ज्ञान वाहून घेऊन तृप्त केले नाही.

वचन - ५५६ या वचनात सिद्धराम ज्ञानाचा पदर पसरून स्त्रीची भूमिका वटवितात.

वाणी - प्रत्येक मनुष्याची वाणी मधुर असावी, बोली स्वच्छ व सरळ असावी असे सिद्धराम सांगतात.

वचन-९०९ प्रभावी वाणी संपादन केलेले, मनोरथ साध्य करून घेतलेले, भावनांची पूर्तता करून घेतलेले अनेक लोक आहे. पण परशिवाचे ज्ञान प्राप्त केलेले कुणीही नाही. वाणीने चांगले किंवा वाईट लोक ओळखता येतात. असे यात सांगितले आहे.

वचन - ९०९ मध्ये जातधर्म बघून नव्हे तर वाणींनी लोक ओळखतात. शब्दसूचक हे शिवशरणांना असते. पापी लोकांना ते नसते असे यात म्हटले आहे.

वचन - ९२४ जोपर्यंत बोलत राहतो तोपर्यंत देहाचा संबंध तुटत नाही. यामध्येच अवगुण संपवून घेण्याबाबतचा सल्ला येथे दिलेला आहे.

वचन - ९४९ कोणत्याही गोष्टीचा अतिरेक करू नये. ती प्रमाणातच असावी.

वचन - ४०६ शब्द वरवर निष्क्रिय वाटतात. पण त्यांचे कार्य मात्र भयंकर आहे. तो अडथळे निर्माण करतो. अर्थ समजून घेऊन त्याचा उपयोग केल्यास तो आपल्या वाटेला येत नाही.

वचन - ४०८ जेथे राहायला पाहिजे तेथे न राहणारा असा सद्भक्त शब्द आणि मन यांना अगोचर असतो. असे सिद्धराम सांगतात.

सामाजिकता- सिद्धरामांनी सामाजस्थितीचे वर्णन अगदी चांगल्या रीतीने केले आहे. समाजचित्रण हा त्यांचा मूळ उद्देश नाही तरीही त्यांच्या वचनांतून हे वर्णन आढळते. मानवी वृत्ती-प्रवृत्ती सर्वत्र सारख्या असतात. त्यावेळी माणसे कशी वागत होती याचे चित्रण सहज त्यांच्या वचनातून आढळते. उदाहरणे-वचन-४५- आदरणीय माणसे यथेष्ट जेवतात आणि उपकारांची जाणीव न ठेवता वागतात.

वचन-८५ एकाच्या सुख-दुःखाचा दुसऱ्याला हर्ष-खेद वाटत नाही. प्रत्येकाने आपले मन व अंतःकरण शांत व संतुष्ट ठेवावे.

वचन-९६ वाद घालण्याच्या व्यक्तीची वाद घालण्याची प्रवृत्ती कधीच नाहीशी होत नाही.

वचन-११० स्तुती ऐकून धन्य होणे व निंदा ऐकून क्रोधीत होणे हे शिवशरणांना भूषणावह आहे काय? असा प्रश्न येथे केला आहे.

वचन-११९ प्रत्येक रीत सिद्धराम लक्षात घेतात आणि केवळ स्मरण केल्याने राजा गुराखी होऊ शकतो काय? प्राचीन काळातील शिवशरणांचे स्मरण करून आजच्या काळातील लोक स्वतःला धन्य समजून घेतात ही कुठली रीत? असा प्रश्न सिद्धरामांनी येथे केला आहे.

वचन-१४५ 'स्वामी हे गुरुकरजात म्हणजे गुरुंच्या तळहातात जन्मलेले असतात' असे म्हणतात. 'गुरु' 'कर' आणि 'जात' म्हणजे काय? हे समजावून सांगा अशी विनवणी सिद्धराम परशिवाला करतात.

वचन - २६९ या जगातील लोकप्रियता ही फुलाच्या परिमळाच्या स्पर्शासारखी, क्षणभंगुर असते.

वचन- ३६१ या वचनातून तलाव, विहीरी, बागबगीचा, अन्नछत्र इत्यादी निर्माण करून प्राणिमात्रावर दया केली म्हणजे मी दानी झालो असे म्हणता येणार नाही. असे म्हटले आहे तरी या वचनातून त्यांनी केलेले कार्य स्पष्ट होते.

वचन - ५६५ व्यक्तिगत व समाजातील झालेले बदल या वचनातून व्यक्त होतात.

स्त्री विषय वचने - २४८ : गर्भवतीच्या समारंभाचा (चोळी) या वचनात उल्लेख केला आहे. स्त्री गर्भवती झाल्यावर एकदाच समारंभ केला जातो. तिच्या प्रत्येक गर्भास्थेच्या वेळी समारंभ केला जात नाही.

वचन - २५३ भक्ताला एकाच स्त्रीबद्दल मोह उत्पन्न झाल्यास त्याने तिच्याशी लग्न करून संसार करावा. या वचनातून स्त्री, सोने व जमीन यांच्याबद्दल मोह असणारी माणसे त्यांना पाहावयास मिळाली, हे कळते.

वचन-४०९ मन अधीन असलेले सत्पुरुष आपल्या मनात स्त्रियांबद्दल वाईट विचार मुळीच आणत नाहीत. मन परशिवाच्या अधीन, देहाच्या अधीन नाही अशा सत्पुरुषांना पाहिल्यावर माझे मन हर्षनिर्भर होते असे सिद्धराम सांगतात.

वचन - ४११ स्त्रीने कामुक पुरुषाकडे केवळ पाहिल्याने ती त्याची प्रेयसी होऊ शकत नाही. तसेच विषयासक्त व्यक्तिवर इष्टलिंगाची केवळ दृष्टी पडल्याने ती व्यक्ती लिंगगुणी होऊ शकत काय? असा प्रश्न त्यांनी येथे विचारला आहे.

वचन - ४१२ आपली दृष्टी आपल्या पत्नीलाच पाहण्यासाठी असते, ती अन्य स्त्रियांना पाहण्यासाठी नसते. स्त्रियांना सिद्धराम कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुनाची उपमा देत स्त्रीचा मान व आदर वाढविला आहे. ते एका वचनातून व्यक्त होते -

स्त्री ही नव्हे स्त्री, नसे ती राक्षसीण ।

स्त्री ही साक्षात कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुन ॥^{१३}

अस्पृश्यता : सिद्धरामांनी कधीही जातपात मानली नाही. आजही सोलापूरालात भरणान्या गड्डा यात्रे वरून ही गोष्ट लक्षात येते. तेच खालील वचनातून स्पष्ट होते.

वचन - ३२३ या वचनातून सिद्धरामांनी शिव, जात, कुल, वंश, उच्चनीचता, श्रीमंती, गरिबी न पाहता सर्वांकडे एका नजरेनेच पाहिले आहे. भक्त काय, कसे अर्पण करतात हे परमेश्वर पाहत नाही. त्याला विशुद्ध भक्ती हवी असते. हे स्पष्टपणे सांगितले आहे. हे सांगताना चोल राजाचे भोजन सोडून मांग चन्नय्याबरोबर प्रसन्न झाल्याचे उदाहरण देतात.

वचन-३६८- दंभाचार न करता गेलेल्यांना उच्चपद मिळाल्यास देवाच्या दृष्टीने तो न्याय होय. मनाचा भ्रम व्यक्त करून गंगेत स्नान केल्याने सगळे शुद्ध होतात असे म्हणणे सत्य आहे. का असत्य आहे? असे सिद्धराम विचारतात.

वचन-३६७,४२०- अवडंबर न करता केवळ निस्सीम भक्तीने देवाच्या हृदयात स्थान मिळविणारे एकही नाहीत. असे मत येथे व्यक्त होते.

वचन-४१६ सिद्धरामांनी तलावाचे महान कार्य केले. त्यामध्ये केव्हाही अस्पृश्यता मानली नाही. यास संशय नाही हे वचन या वाक्याला साक्ष असे म्हणावे लागेल. प्रथम पाप करून नंतर गंगेत स्नान केल्याने पापाचा परिहार होत नाही हेही अगदी सत्य आहे.

सुख दुख : मानवाच्या जीवनामध्ये प्रत्येक क्षण दुःख किंवा सुखाचा असतो.

वचन-३९ प्रमाणे शाश्वत सुख प्राप्त झाल्यावर आणखी कोणते सुख प्राप्त करावयाचे असते? असा प्रश्न येथे विचारला आहे. स्वर्ग म्हणजे सुख नरक म्हणजे यातना.

वचन-५६- आपण सुख मिळविण्यासाठी सतत धडपडतो. पण दुःख प्राप्त होते. सुखापेक्षा दुःख भरपूर आहे. ते कटू आणि विपुल आहे. या दुःखातून मुक्त होऊन परशिवाशी वेगळे न राहता त्यांच्यात एकरूप केव्हा होणार? असा प्रश्न सिद्धराम येथे करतात. सुखाच्या संगतीनेच दुःख येते.

वचन-१६०- त्रिभुवनाचे गुरु कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुन आहेत. त्यांच्या मुळे सिद्धरामांना परमपद प्राप्त होऊन सुख लाभले असे मानले आहे.

वचन -३१७- गरीब जनतेची कड घेतानाही ते दिसतात. सुख हे दैवदत्त नाही. सुख आपल्या आचरणातून अनुभवास येते. दैव म्हणजे परशिवाशी एकरूप होणे होय.

वचन-३५९- सुख व दुःख यांना आधार नाही. कोणतीही गोष्ट संधी असेल तेव्हा करून घ्यावी. संधी निघून गेल्यावर सुख प्राप्त होईल का? असा प्रश्न त्यांनी या वचनात उपस्थित केला आहे.

वचन-४४६- दुःखे भोगणारा त्रिविध कर्मात गुंतून जातो. सुखे भोगणाऱ्याला पुनर्जन्म घ्यावा लागतो. सुख दुःखांना समान दृष्टीने पाहणाऱ्यांना मलत्रयांची बाधा होत नाही काय? असे सिद्धराम विचारतात.

माया : (कामवासना) : माया म्हणजे जवळ जवळ नाश असे म्हणावे लागेल. अति दुःख व्यक्त करताना सिद्धराम सांगतात (वचन-३७) माया म्हणजे ज्ञानज्योत मालविणारा वादळीवात होय.

वचन-४८ कामदेवाचा सहवास नको तर मंगलमय व श्रेष्ठ अशा भक्तीचा मला सहवास घडवा अशी विनवणी सिद्धराम करतात.

वचन-६९ जड, असत्य सुख व दुःख, अनित्य आणि खंडित ही मायेची पाच लक्षणे आहेत. कालाच्या ओघात नाश न पावणारे सत्य असते.

वचन-७५ मायेचे अस्तित्व नाही असे समजून घेणे म्हणजे प्रत्यक्षात नसलेले ज्ञान करून घेणे होय. माया आहे की नाही असा भीतीचा भाव उत्पन्न होतो हा तर्कशुद्ध मनाचा कलंक आहे.

वचन-१२६ कामरूपी शत्रू म्हणजे वासना. त्यांच्या आहारी मला सोडू नको. रक्षण करून निरंतर आश्रय सिद्धराम मागतात.

वचन- ३४२ सर्व काही दृष्टीला पडल्यावरही त्याकडे आकर्षित न होणाऱ्या महिमाशाली जंगमांच्या चरणांना सिद्धराम वंदन करतात.

मन : मानव म्हणजे मन हे आलेच कारण मनाशिवाय कोणतीही गोष्ट घडत नसते. त्याप्रमाणे सिद्धराम सांगतात.

वचन-३८ पाप पुण्याला मनच कारणीभूत असते. कारण संकल्प-विकल्प आपल्या मनातच निर्माण होतात. जगातील सर्व भेदभाव मनमुळेच निर्माण झाले आहे.

वचन - ६५ मन तृप्त झाल्यावर तू प्रापंचिक झालास काय? असा प्रश्न सिद्धराम या वचनात विचारतात.

वचन - ८० मन शांत नसेल तर संसारात शांती मिळत नाही.

वचन - ८५ दुसऱ्याच्या आनंद दुःखाचे आपणाला कांही वाटत नाही. प्रत्येकाने आपले मन व अंतःकरण शांत ठेवावे.

वचन - ८६ आपल्याला कुणीही कांहीही बोलले तरी आपण पूर्वी सारखेच स्थिर राहणे ही मानसिक समता होय. मन विचलित होऊ न देणे म्हणजे समता गुण होय.

वचन- ८७ ते ९४ या सर्व वचनांत समता गुण सांगितले आहेत.

वचन- १०३ मध्ये ज्ञानरूप अंधार दूर कर अशी विनवणी येथे केलेली आहे.

वचन-१०६ मनाला मायेने वश केले पण या मायेचा ज्ञानाने नाश केला.

वचन-११४ जेथे मन तेथे महादेव असे या वचनात उल्लेख आहे.

वचन- ११५ देहातील गुण मनात दिसून येतात. पंचतत्वाचे गुण मनात आहेत. म्हणून ते पंचमुखी परमेश्वर आहे.

वचन-११८ मनामध्ये अनेक वैगुण्य निर्माण झाल्यानेच कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुनापासून मन दूर होते.

वचन-१२७-१२८ मनातच संकल्प विकल्प निर्माण होतात. त्याचा त्याग करून परशिवासारखे जीवन जगण्यास ते सांगतात. व्याधी आणि आपत्ती येण्यापूर्वी लिंगपूजा करावी असे यात नमूद आहे.

वचन-२०७ मंत्र व मन एकरूप झाल्यावर मंत्राची प्रत्यक्ष मूर्ती असलेल्या महादेवीचे अष्टैश्वर्य प्राप्त होईल.

आशा : प्रत्येक माणूस यश येवो किंवा अपयश येवो उद्याच्या आशेवर जगत असतो. एखादे ध्येय ठेवून मानव आपले जीवन जगत असतो. त्या ध्येयापर्यंत पोहचण्यासाठी तो आटोकाट प्रयत्न करतो. या आशेबद्दल सिद्धराम सांगतात.

वचन-५२ आशेची भूक कधीही भागत नाही. तिची भूक जितकी भागविली जाईल तितकी ती वाढत जाते या आशेमुळे परशिवाशी मुक्तपणे एकरूप झालो नाही अशी निराशा सिद्धराम व्यक्त करतात.

वचन-५३ ही आशाच कोणालाही आपल्याकडे आकर्षून घेते. उच्च नीच, लहान-मोठे असा भेदभाव न करता सर्वांचा नाश करण्यास सिद्ध असते.

वचन- ५४-५५ या दोन्हीमधील आशय जवळजवळ सारखेच आहेत. आशेमुळे आपेक्षा वाढतात.

वचन-२०५ धनवान होण्याची इच्छा असेल त्यांनी लक्ष्मीमंत्राचा, विष्णू होण्याची अपेक्षा असेल त्यांनी शक्तिमंत्राचा, ब्रह्म होण्याची अपेक्षा असणाऱ्यांनी महादेवीच्या महामंत्राचा जप करावा असे यात सांगतात.

वचन-३८६ उदा. मनुष्य स्वतःसाठी जी विशेष सुखे मिळवितो ती सुखे आपल्या पत्नी, पुत्रांनाही मिळावीत अशी अपेक्षा बाळगतो. ही आशा होय.

मृत्यू : परशिवाची लिला म्हणजे हे जग होय असे सिद्धरामांनी सांगितलेला उल्लेख वर केला आहे. या जगामध्ये (पृथ्वीवर) जन्म-मृत्यूचे चक्र सतत चालू आहे.

वचन-३३ मृत्यू मनुष्याला आलिंगन देऊन त्याला जगातून बाहेर घालवितो.

वचन-१५५ परमज्ञानाचे महत्व समजल्यामुळे श्रद्धा निर्माण होते. श्रद्धेमुळे मुक्ती प्राप्त होते. हे त्रिवार सत्य आहे हे सिद्धराम मानतात.

वचन-४२५ नामस्मरण करून कैवल्यपद (मोक्ष) प्राप्त होत नाही. आत्मज्ञान झाल्याशिवाय मोक्ष साध्य होत नाही. तर परशिवाचे पवित्र कैवल्यपद (मोक्ष) आत्मज्ञानानेच साध्य होते.

वचन ५०५ परशिवाच्या पूजेचे फल पक्क झाल्याशिवाय लिंगांग सामरस्य साध्य होईल काय? असा प्रश्न त्यांनी येथे केला आहे.

पाप- पुण्य (सदाचार) : सिद्धरामांनी अनेक वचनांतून हा विषय स्पष्ट करून सांगितला आहे. त्यांना सदाचार फार प्रिय होते हे त्यांच्या वचनांतून व्यक्त होते. पूर्वजन्मातील पुण्य-पापामुळे या जन्मात सुख-दुःख भोगावे लागते, हा पारंपारिक विचार श्री सिद्धराम नाकारतात.

वचन-४० मध्ये मद्यात दूध मिसळले तरी मद्य दुध होत नाही त्याप्रमाणे पापाच्या सान्निध्यात पुण्य बळवंत न होता संपुष्टात येते.

वचन-४२ सद्गुणी माणसाचे अंतर शिवाच्या ठिकाणी एकरूप होते. पण दुर्गुणी मनुष्याचे अंतरंग शिवाच्या ठिकाणी एकरूप होत नाही. सिद्धराम यावर उपाय विचारतात.

वचन-४४ सर्वजण आपापल्या कर्माच्या आचरणाप्रमाणे ज्याच्या त्याच्या अधीन झाले आहेत.

वचन-६३ भूक व तहान लागली नाही तर शरीर नाश पावते, परंतु दुर्गुण नसले तर शरीर नाश पावत नाही.

वचन-८१- पाप-पुण्य काही नसते असे म्हणणारे पुष्कळ आहेत. पण त्यांचा संबंध आहे असे म्हणणारा एकही नाही. पुण्य व पाप यांची प्रशंसा करणे म्हणजे कुलहीन व्यक्तिला कीर्तिमान व कुलीन व्यक्तीला दुष्कीर्तिमान समजणे होय.

वचन-८२- दुःखाचा वियोग झाल्यावर सुखाची प्रचिती येते. सुखाच्या संगतीनेच दुःख येत असते.

वचन-८३- पूर्वजन्मातील पुण्य पाप या जन्मातील सुख-दुःखांना कारणीभूत नसते. तर सज्जनांचा सहवास हे सुखाचे कारण आहे आणि दुर्जनांचा सहवास हे दुःखाचे कारण आहे. सत्संगामुळे ज्ञान प्राप्त होऊन ज्ञानामुळे शिव प्राप्त होते. मुक्तीही ज्ञानामुळेच प्राप्त होते. हा अनमोल विचार या वचनातून व्यक्त होते.

वचन-१०८- पुण्य व पाप सांगताना सिद्धराम पाण्याचे उदाहरण देतात ते असे- गंगा शुद्ध शांतीसाठी आहे. गंगा कर्मशुद्धीसाठी नाही.

वचन-१७९- सदाचार सांगताना सिद्धराम सांगतात- पाप म्हणजे दूराचार करू नये हे सामान्य माणसे जाणतात पण वासना सोडून पुण्य करावे हे त्यांना समजत नाही. खऱ्या अर्थाने पुण्याची आशा म्हणजे लिंगज्ञानाची आशा असते. असे सिद्धराम समजतात.

वचन-१८२- देह व आत्मा हे सदाचाराने सिद्ध होते. देह व आत्मा यांचे श्रेष्ठ गुण, कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुनाला मानल्याने सदाचाराने अनुभवास येणारे सुख भरपूर असते असे सिद्धराम सांगतात.

वचन-२२९- सर्व प्राणिमात्रांच्या दृष्टीने नम्रभाव हा अत्यंत हितकर आहे.

वचन-२३७- तत्व समजून (अर्थ समजून) घेऊन बोलणे योग्य होय. तत्व समजून न घेता बोलल्यास ते दोषयुक्त होते.

वचन-२४९- स्वतःचा सदाचारच आपल्याला मोक्ष मिळवून देणारा. दुसऱ्याने केलेल्या सदाचाराचा आपल्याला काय उपयोग? असा प्रश्न येथे करून जो तो आपापल्या सदाचाराला जबाबदार राहतो असे सिद्धराम सांगतात.

वचन-२५०- अनाचार करणाऱ्यांना ते सदाचारी व्हावे म्हणून रागवावे पण जंगम असला तरी त्याने सदाचारानेच वागावे हे तत्व सिद्धरामांचे आहे.

वचन-२९३- स्वतःचे खरे स्वरूप समजून घेतलेल्यांना पाहून सिद्धरामांना परमआनंद अनुभवास येतो.

वचन - ३३१ दगडात देव आहे म्हणून अविचाराने त्याच्यावर भक्ती ठेवू नकोस असे सिद्धराम सांगतात. देव मानायचा तर मनापासून श्रद्धा निर्माण व्हावी लागते.

वचन - ३१८ बाल्यावस्थेत पंचाचार पाळलात, प्रौढावस्थेतही पाळा. ठामपणे उभे राहिलात तर मार्ग देवापर्यंत पोहोचतो.

वचन - ३८२ गाय ही पशू असूनही तिच्या ठिकाणी परोपकार व समाधान हे गुण आहेत. निंदा करणारे आले तरी मनावर न घेता ते जसे निघून जातात. त्याप्रमाणे तिचे गुण आपल्यात असावे असे या वचनात सांगितले आहे.

वचन-३९० ज्ञानी माणसाने स्वतःची स्तुती ऐकून हरवून जाऊ नये त्यांनी गुरू व वडिलधान्या मंडळीबद्दल आदर बाळगून वागावे. परस्त्रीला आपल्या मातेसमान समजावे असा उपदेश सिद्धराम या ठिकाणी करतात.

वचन - ४१७ पाप करून गंगेत स्नान केल्याने काय उपयोग ? मनुष्य सदगुणी असेल तर त्याच्या कर्मांना गंगा नदीचे पावित्र्य प्राप्त होईल.

वचन - ४२६ मनातील अपवित्र विकार घालविल्याशिवाय वेद आणि वेदान्ताच्या अभ्यासाचा उपयोग होत नाही. तर शिवाशी एकरूप होण्याचा सरळ व साधा मार्ग सन्मार्ग आणि सदाचार होय. हे तत्व सिद्धरामांनी सांगितले आहे.

वचन - ४३० नागाच्या ऋणीवर नाचणे व मृत्यूला सामोरे जाणे सोपे आहे. पण सत्य राहून सदाचाराचा मार्ग अनुसरणे खूप अवघड आहे. असे स्पष्ट मत सिद्धराम येथे मांडतात.

वचन - ५१५ सदाचार मार्गाचे आचरण करावे. दुराचार मार्गाचे आचरण करू नये. लिंगाशी समरस होऊन पूजा करावी. अंगाशी समरस होऊन पूजा करू नये.

वचन - ५२० कैलास म्हणजे शिवशरणाप्रमाणे सदाचरण करून, लिंगांगसामरस्य समजून घेऊन परशिवाच्या चरणकमलात एकरूप होणे कैलासपद होय.

वचन - ५२४ स्तुति - निंदेबद्दल हर्ष - रोष बाळगू नये. उच्च नीच गुण न पाहता नम्रतेने बोलले पाहिजे. सर्व प्राणिमात्रांना आपल्या सारखे समजावे. संशय काढून टाकावेत. हाच सदाचार होय.

वचन - ५७० कुलाच्या उच्चनिघतेचा अनुभव नित्य जीवनात असतो. समरस्यात नसावा. वादविवाद शास्त्रात असता. सभेमध्ये नसावा. हसणे, न हसणे हे संभाषणात असावा. संभाषण करणाऱ्यांच्या देहात नसावा.

वचन - ५७२ शिव अनादि व शक्ती आदि आहे हा शिवशरणांचा सिद्धान्त आहे. शिवाचे सिद्धान्त स्पष्ट झाल्यास गुरुची श्रेष्ठता आपोआप सिद्ध होते, असे या वचनात म्हटले आहे.

वचन - ५९५ मनात किंकरभाव बाळगणाऱ्या व कामक्रोधादी विकारांचा त्याग केलेल्या भक्तांबरोबर देव असतो. त्या भक्तांच्या समूहात एकात्म होऊन देव खेळतो. कारण कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुन भक्तदेहिक आहे असे सिद्धराम ठामपणे सांगतात.

अहंकार, गर्व, व्यभिचार, अज्ञान - संसारभ्रमामुळे अज्ञान उत्पन्न झाले. अज्ञानामुळे अहंकार व ममत्वाची उत्पत्ती होऊन महापातक निर्माण झाले. अज्ञानरूपी लाटेत सापडून ज्ञानरूपी रत्नाला जग मुकले आहे. **वचन - २५** मध्ये असे उल्लेख आहे.

वचन-९० अगोदर टोमणे देऊन नंतर चांगले बोलले तर त्या बोलण्याला अर्थ राहत नाही.

वचन-९८ निरर्थक उच्चार व अर्थ हे अडाणी लोकांचे लक्षण आहे. त्याप्रमाणे अडाणी व्यक्तीने आपल्या जिभेने सत्पुरुषांची वचने उच्चारली तरी ती निरर्थक ठरतात. जसे सिद्धरामांनी चांगल्या गोष्टी सांगितल्या तसेच वाईट गोष्टींबद्दलही काही उल्लेख केला आहे.

वचन-२८ सौंदरनंबि- तामिळनाडू मधील प्राचीन ६३ शिवशरणांपैकी एक. सर्व वीरशैव शिवशरणांच्या मनात त्यांच्याबद्दल पूज्य भाव होता. त्या सौंदरनंबीबद्दल सिद्धराम म्हणतात सौंदरनंबी जन्मजन्मांतरात व्यभिचारी नव्हता काय? पद्मलदेवी वेश्या होती ती जन्मोजन्मी जारकर्म करीत नव्हती काय ? असा प्रश्न सिद्धरामांनी केला आहे.

वचन-५०४ व्यभिचारी लोक वारांगनेला पाहतात. अहंकार व गर्वामुळे अनेक कामे बिघडतात. माणसाचा 'मी' पणाचा अहंभाव वाढतो, हे सांगताना.

वचन- ५७ आपला पुत्र अर्पण करून देवाच्या घरी प्रवेश मिळविला असा गर्व बाळगू नये. पत्नी अर्पण करून त्रिनेत्रधारी झालो असा गर्व बाळगू नये. 'शिवोदाता शिवो भोक्ता' या वचनावर विश्वास ठेवून जीवन कंठावे असे सिद्धराम सांगतात.

वचन-५९ अहंकार घालविल्याशिवाय कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुनरूपी लिंगाशी एकरूपी होता येणार नाही.

वचन-६० स्वतःच्या उत्तम, मध्यम, कनिष्ठ स्थितीबद्दल आपल्याशी मोठ्यांमोठ्याने वादविवाद करण्याचा मोह सुटत नाही. पुढील आशाही सुटत नाही. मनात गर्व उत्पन्न झाला की आणखी जास्त गर्व वाटू लागतो.

वचन-६१ शिवशरण लिंगप्रकाशात आहेत, मी अहंकाराच्या पिंजऱ्यात आहे अशा प्रकारे सिद्धराम आपल्यात असणारा अहंकार व्यक्त करतात.

वचन- ६२ अहंकारामुळे जीवन व्यर्थ जाते.

वचन-७६ आपल्या उक्तीतील दोषाकडे दुर्लक्ष करून तोंडाला येईल तसे बोलणे म्हणजे सहज व्यक्त होणारे ज्ञान नव्हे. तर तो अहंकार होय.

वचन-४७ आशेमुळे मनस्ताप होतो म्हणून सिद्धराम शिवयोगाचा सन्मार्ग दाखविण्यास विनवणी करतात. मी केले असे अहंकाराने म्हणणाऱ्याचे नाव मातीत मिळून जाते. अहंकारामुळे जो मूठमाती देतो त्याचे नाव त्रिलोकात अमर होते. 'मी' म्हणजे अहंभावाचा गुण आहे. या वचनात मडिवाळ्या हे नाव आहे.

वचन-३७८ 'मी महेश' म्हणणाऱ्यांचो अहंकार मनाच्या ज्ञानात दडला पाहिजे. 'मी भक्त' असे म्हणणाऱ्यांच्या अहंकाराने सहनशीलतेचे रूप धारण केले पाहिजे. असे एकजणही नाहीत असे सिद्धराम सांगतात.

वचन- ५७९ 'मी ब्रह्मज्ञान प्राप्त केले' या शब्दात अहंभाव आहे. जीवभाव आणि अहंभाव यांचा त्याग केल्यावर ब्रह्मज्ञान प्राप्त होते. आजही मडिवाळ्या या देवाचे मंदिर कुंभारी जवळ राष्ट्रीय महामार्गावर आहे.

वचन- ४९५ सिद्धराम या वचनात पूजेची पद्धत सांगतात ते असे निर्मल म्हणजे परमेश्वराला करावयाचा अभिषेक, 'मी जड नाही' ही भावना परमेश्वराला भस्म अर्पण करणे, अहंभाव घालविणे म्हणजे परमेश्वराच्या मस्तकावर पवित्र बिल्वपत्रे अर्पण करणे होय.

उपदेश : वरील सर्व तत्व व त्यांची मत ही सिद्धरामांच्या वचन-साहित्यातून व्यक्त झाली आहेत. त्यावरही त्यांनी आपल्यातील दुर्गुण काढून टाकण्यासाठी काही उपदेश केले आहे ते असे.

वचन- १३० आपण लोकांचे संरक्षक झाल्यावर त्यांना दुःखदायक होऊ नये. आपण उपदेशक झाल्यावर जगात कोणाला उपद्रव देऊ नये.

वचन-१८३ इष्टलिंगाची पूजा केल्यानंतर फल मिळत नाही असे समजून दुःख करू नये. अखंडपणे जीवनभर पूजा करीत रहावे.

वचन-२०० कोणतीही गोष्ट असो, तिचे रहस्य न समजून घेता केल्यास त्याचा काही उपयोग होणार नाही असे सिद्धराम या वचनात उपदेश देताना उदाहरण सांगतात, विधवेचा मेलेला पती तिचे जीवन कसे चालले आहे हे समजू शकतो काय?

वचन-५९ अहंकार घालविल्याशिवाय कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुनरूपी लिंगाशी एकरूपी होता येणार नाही.

वचन-६० स्वतःच्या उत्तम, मध्यम, कनिष्ठ स्थितीबद्दल आपल्याशी मोठ्यामोठ्याने वादविवाद करण्याचा मोह सुटत नाही. पुढील आशाही सुटत नाही. मनात गर्व उत्पन्न झाला की आणखी जास्त गर्व वाटू लागतो.

वचन-६१ शिवशरण लिंगप्रकाशात आहेत, मी अहंकाराच्या पिंजऱ्यात आहे अशा प्रकारे सिद्धराम आपल्यात असणारा अहंकार व्यक्त करतात.

वचन- ६२ अहंकारामुळे जीवन व्यर्थ जाते.

वचन-७६ आपल्या उक्तीतील दोषाकडे दुर्लक्ष करून तोंडाला येईल तसे बोलणे म्हणजे सहज व्यक्त होणारे ज्ञान नव्हे. तर तो अहंकार होय.

वचन-४७ आशेमुळे मनस्ताप होतो म्हणून सिद्धराम शिवयोगाचा सन्मार्ग दाखविण्यास विनवणी करतात. मी केले असे अहंकाराने म्हणणाऱ्याचे नाव मातीत मिळून जाते. अहंकारामुळे जो मूठमाती देतो त्याचे नाव त्रिलोकात अमर होते. 'मी' म्हणजे अहंभावाचा गुण आहे. या वचनात मडिवाळय्या हे नाव आहे.

वचन-३७८ 'मी महेश' म्हणणाऱ्यांचा अहंकार मनाच्या ज्ञानात दडला पाहिजे. 'मी भक्त' असे म्हणणाऱ्यांच्या अहंकाराने सहनशीलतेचे रूप धारण केले पाहिजे. असे एकजणही नाहीत असे सिद्धराम सांगतात.

वचन- ५७९ 'मी ब्रह्मज्ञान प्राप्त केले' या शब्दात अहंभाव आहे. जीवभाव आणि अहंभाव यांचा त्याग केल्यावर ब्रह्मज्ञान प्राप्त होते. आजही मडिवाळय्या या देवाचे मंदिर कुंभारी जवळ राष्ट्रीय महामार्गावर आहे.

वचन- ४९५ सिद्धराम या वचनात पूजेची पद्धत सांगतात ते असे निर्मल म्हणजे परमेश्वराला करावयाचा अभिषेक, 'मी जड नाही' ही भावना परमेश्वराला भस्म अर्पण करणे, अहंभाव घालविणे म्हणजे परमेश्वराच्या मस्तकावर पवित्र बिल्वपत्रे अर्पण करणे होय.

उपदेश : वरील सर्व तत्व व त्यांची मत ही सिद्धरामांच्या वचन-साहित्यातून व्यक्त झाली आहेत. त्यावरही त्यांनी आपल्यातील दुर्गुण काढून टाकण्यासाठी काही उपदेश केले आहे ते असे.

वचन- ९३० आपण लोकांचे संरक्षक झाल्यावर त्यांना दुःखदायक होऊ नये. आपण उपदेशक झाल्यावर जगात कोणाला उपद्रव देऊ नये.

वचन- ९८३ इष्टलिंगाची पूजा केल्यानंतर फल मिळत नाही असे समजून दुःख करू नये. अखंडपणे जीवनभर पूजा करीत रहावे.

वचन- २०० कोणतीही गोष्ट असो, तिचे रहस्य न समजून घेता केल्यास त्याचा काही उपयोग होणार नाही असे सिद्धराम या वचनात उपदेश देताना उदाहरण सांगतात, विधवेचा मेलेला पती तिचे जीवन कसे चालले आहे हे समजू शकतो काय?

वचन-२३९ दुसऱ्यांनी आपल्यावर अधिकार गाजवू नये असे जर आपणांस वाटत असेल तर आपण दुसऱ्यांवर अधिकार गाजवू नये हे समजून घ्यावे.

वचन-२४१ प्रेम हे शब्दातून किंवा हावभावातून व्यक्त होत नसते तर कुणीही असो त्यांच्या अंतःकरणात असणारे प्रेम हे खरे प्रेम असते. भक्त असला तरी भक्ताबद्दल आत्मीयता बाळगायला पाहिजे. फक्त देवाबद्दल आत्मीयता बाळगून काय उपयोग ? असा प्रश्न सिद्धराम करतात.

वचन- २४४ व्यभिचारी मनुष्य भवपाशातून किंवा सत्यापासून निसटून जाऊ शकतच नाही. म्हणजे यातून व्यभिचार करू नये असे मत व्यक्त होते.

वचन-२५१ एखाद्याचे घर बुडवून किंवा मन दुखवून गंगेत स्नान केल्याने पापाचा परिहार होतो का? कोणाचेही मन दुखवू नये कारण कोणाचेही मन न दुःखविणारा आणि कोणाचाही घात न करणाराच परमपवित्र होय.

वचन-२५२ सर्वांनी दुर्वासनारहित व्हावे असे यात म्हटले आहे म्हणजे वाईट वासना बाळगू नये असे ते सांगतात.

वचन-२५४ प्रपंचात राहून परमार्थ साधायचा असेल तर कसे आचरण करावे, हे देखील ते या वचनात सांगतात. ही अपेक्षा बाळगल्यास परधन आणि परस्त्रियांचा त्याग करून त्याने परशिवाची पूजा करावी असे म्हटले आहे.

वचन- २५५ या वचनातून दासोहचे (अन्नछत्र) कार्य सिद्धरामांनी केले हे स्पष्ट होते ते म्हणतात. सोने, स्त्री, भूमी या सर्व गोष्टी व्यर्थ आहेत. म्हणून मी त्यांचा त्याग करून दासोहाच्या कार्यात अत्यंत सुखी झालो आहे.

वचन- २५८ सोन्याचा त्याग करा, गुरुपादोदकास पात्र व्हाल. भूमीचा त्याग करा लिंग पादोदकास पात्र व्हाल. स्त्रीचा त्याग करा जंगमपादोदकास पात्र व्हाल. ह्या सर्व वस्तूंचा त्याग केल्याशिवाय परशिवाच्या स्थानात जागा मिळणार नाही असे सिद्धराम सांगतात.

वचन- २६३ ज्याला परमार्थ करावयाचा असेल त्याने प्रापंचिक विषयाचा त्याग केला पाहिजे. ज्याला मिळवायचे आहे त्याने आपल्या प्राणांची आशा सोडावी. ज्याला विद्या प्राप्त करावयाची असते. त्याने इतर सर्व आशा विसरायला पाहिजे. तसेच संशय आणि चिंता यांचा त्याग केला पाहिजे.

वचन- २६५ आध्यात्मिक क्षेत्रात विशेष श्रेष्ठता प्राप्त करावयाची असेल त्याने अहंकाराचा त्याग करावा. प्रापंचिक सुख-दुःखापासून अलिप्त राहणे अत्यंत श्रेयस्कर आहे.

वचन-२६७ प्रत्येकाने केलेल्या कार्याला, सत्कर्म किंवा दुष्कर्म याचे मन किंवा परशिव साक्ष असतो असे मत वचनात केले आहे.

वचन-२७० सर्वजण स्वतःच्या हितासाठी धडपडतो. जो स्वतःच्या हिताकडे दुर्लक्ष करून दुसऱ्याचे हित करतो तोच परशिवाशी एकरूप होतो.

वचन-२७१ ज्याची कृत्ये शुद्ध असतात त्याला सर्वसुख मिळतात हे तत्व आहे.

वचन-२७२ आपले कार्य पवित्र असल्यावर कुणाची भीती नसते. कोणत्याही गोष्टीचा निष्कारण विचार मनात येत नाही.

वचन-२७३ कुटुंब व्यवस्थेवरही सहजपणे एक भाष्य त्यांनी असे केले आहे एका कुटुंबातील लोक एका पंक्तीत जेवण करण्यास बसल्यानंतर त्यांच्या भोजनात भेदभाव करू नये, भेदभाव केल्याचे समजले तरी ते आपण दुसऱ्याला समजू देऊ नये. दुसऱ्याला ते समजले तरी कुटुंबात फुटीरता उत्पन्न होऊ देऊ नये. कुटुंबात फुटीरपणा उत्पन्न झाला तरी सगळ्याची मने फुटू नयेत.

वचन-२७४ गरिबाघरचे साधे जेवण हे अमृतासारखे असते. श्रीमंतघरची पकानेही सुरापानासारखी होत. अशी गरीब जनतेची कडही ते घेताना दिसतात.

वचन-२७५ जास्त हावरटपणा न करणे म्हणजे आहेत त्यात समाधानी असणे म्हणजे आशा न करणे होय.

वचन-२७८ वादविवाद करू नये, पूजा न करता व्यर्थ दिवस घालवू नये.

वचन-२८३ पाप-पुण्याचा अर्थ कोणालाच कळले नाही. उलट-पुण्यवानही आणि पापी लोकांनाही पुजेचे फळ मिळते हे खोटे नाही असे सिद्धराम सांगतात.

वचन-२९२ नको असलेले व्रतवैकल्य करून नाश करून घेऊ नये, लिंगार्चन, जंगमार्चन आणि दासोह ही नित्य करावयाची व्रते आहेत म्हणून हीच व्रते भक्तीपूर्वक करावीत असे म्हटले जाते.

वचन-३८१ काम आहे लिंगार्चनामध्ये, क्रोध आहे षडदर्शनांचा नाश करण्यामध्ये, लोभ आहे सम्यग्र ज्ञानप्राप्तीमध्ये, मोह आहे मुक्तीच्या प्राप्तीमध्ये, मद आहे मदाच्या दमनामध्ये, मत्सर आहे त्याच्या शमनामध्ये असा उल्लेख येथे केला आहे.

वचन-३८३ भक्ताचा भक्तीचा मार्ग नैष्ठिक असतो. त्यांच्या आचरणामुळे जग पुनित होते. जगाच्या निर्मितीचे कार्य त्यानेच चालविले आहे. 'जर हे खोटे असेल तर माझे नाक कापावे', असे सिद्धराम ठामपणे सांगतात.

वचन-३८६ शिवभक्ताने भाऊबंदांना गोड बोलून किंवा भीती दाखवून त्यांच्या मनात शिवभक्ती निर्माण करावी

वचन-३९९ आपण परस्त्रीसंग मुळीच करू नये. परद्रव्याकडे मुळीच पाहू नये. दुराचारी लोकात मिसळू नये. आपण वाईट विषय मुळीच बोलू नये. हा सर्वात मोठा सदाचाराच्या मार्गाचा उपदेश सिद्धरामांनी आपल्या वचनातून नकळत आपल्याला दिला आहे. आपण त्याचा स्वीकार केल्यास आपले जीवन सार्थ ठरेल यात शंका नाही.

वचन-४०० जो चिंता, संकल्प, भ्रंती, संदेह, अंधानुकरण या पातकांवर मात करून आपले खरे स्वरूप समजून घेतो तोच अमर होतो.

वचन-४३२ विकारवश होऊन वाटेल तेथे भटकणाऱ्या चंचल मनाला शुद्ध केले पाहिजे. अंतरंगाने व बहिरंगाने मनुष्याने पवित्र व सदाचरणी असले पाहिजे. मानापमान हा मनाचा भ्रम आहे. पृथ्वीवर असणाऱ्यांमध्ये एखाद्याला

वचन-४४७ उच्चासन देऊन भेदभाव करणाऱ्या लोकांच्या तोंडात मातीच पडेल असे सिद्धराम सांगतात. म्हणजे उच्च असला तरी भेदभाव करणाऱ्याला शिक्षा ही मिळतेच.

वचन-४४९ कुलात श्रेष्ठ आणि ज्ञानात श्रेष्ठ असूनही त्याच्या ठिकाणी शिवभक्ती नसेल अशा कुलीन ज्ञानवंताबरोबर आपण समरस होऊ नये. कारण शिवभक्ती हे सत्कुल आहे. शिवध्यान, शिवपूजा, शिवकथा वर्णन आणि शिवगोष्टी या सत्कुल होत. याचे महत्त्व येथे पटवून दिले आहे.

वचन-४६२ भक्तांनी पाळावयाचे नियम या वचनात व्यक्त केले आहे. जसे- गुरुच्या समोर लिंगपूजा करू नये, आसनावर बसू नये, पानविडा खाऊ नये, अस्ताव्यस्त पसरून झोपू नये, हास्यविनोद करून नये, गुरुसमोर नको ते बडबडू नये, त्यांच्या समोर पांडित्याच्या गोष्टी बोलू नये.

वचन-४७२ सदाचारी नसलेल्यांना पाहिल्यावर गुरु त्यांच्या ज्ञान किंवा अज्ञानाबद्दल विचार करत नाहीत. पण सदाचारी नसलेले गुरु व शिष्य हे इकडे-तिकडे भटकत मोहक भवपाशाला बळी पडतात असे सिद्धरामांचे स्पष्ट मत आहे.

वचन-४७४ जे जंगम कुल, दृढनिश्चय, शील व ज्ञान या बद्दल चर्चा करतात त्यांच्याशी चर्चा करावी. जे याबद्दल चर्चा करीत नाहीत, त्यांच्या पासून दूरच राहणे इष्ट, नाही तर भवचक्रात खिंतपत राहावे लागेल.

वचन-४९३ परमात्म्याचे पूर्ण ज्ञान मिळविणे कोणालाही साध्य होत नाही. दुराग्रहाने ज्यांनी हे ज्ञान मिळविण्याचा प्रयत्न केला तो असफल ठरला असे येथे सांगितले आहे.

वचन-५०२ हे तत्व अतिशय महत्वाचे आहे, दृढनिश्चयी शिवशरणांच्या घरातील अंगणात अडुसष्ट तीर्थे वास करतात.

वचन-५०६ लिंगांगसामरस्य साध्य झाल्यावर अभक्तांचा सहवास करू नये, अभक्ताला दान देऊ नये.

वचन-५११ समता, सहिष्णुता आणि समाधान ही शस्त्रे असणाऱ्याजवळ ज्ञान व भक्तीत गुंतलेल्याजवळ मल्लिनाथ लिंगाला वश करून घेण्याची क्षमता असते.

वचन-५१२ इष्टलिंगाचे सूत्र सुटले म्हणून संदेह बाळगू नका. सूत्र असल्यामुळेच तुमचे अंग लिंगाशी समरस झाले.

वचन-५१३ अनेक प्रश्न या वचनात विचारले आहे जसे- सर्व जग आपल्यामध्ये समाविष्ट झाल्यावर जगातील संपत्ती आपल्याला कशाला पाहिजे? आपण परिस झाल्यावर सुवर्ण संपत्ती आपल्याला कशाला पाहिजे?

वचन-५१८ देश-काळ वस्तू या त्रयीचे ज्ञान प्राप्त करून घेतल्यावर परमेश्वर सदाकाल आमच्या बरोबर असतो.

वचन-५२६ प्रापंचिक सुखांनी मोहित झाल्यास लिंगार्चन फल प्राप्त होत नाही. जी कर्म करू नये ती न केल्यास लिंगार्चन फल प्राप्त होते, लिंगार्चनामध्ये दृढविश्वास असला पाहिजे.

वचन-५२८ लिंगपूजा करून फल व पद प्राप्त केले असे सांगू नकोस.

वचन-५७६ सर्वजण लिंगवंत असा मनात भाव बाळगल्यावर त्याप्रमाणे आचरण करावे. परंतु आपल्या आचार-विचाराचे अवडंबर करू नये. लिंगवंताच्या आचार-विचाराप्रमाणे आपण वागलो नाही तर आपण परशिवाच्या मंदिरात वास्तव्य करणारे आहोत असे समजू नये.

वचन-५८० भेदबुद्धीने समजून घेणे हाच विनाश होय. भेदभावांचा त्याग करून भवविरहित मूर्ती ही पंचतत्वांची आहे असा विश्वास ठेवावा.

वचन-५९१ समजून उमजून खोटी साक्ष दिल्यास आमचे अस्तित्व राहणार नाही.

विचाराधीन होणे आणि अविवेकापासून दूर राहणे यामुळे आमचे अस्तित्व राहते. या रचनांत सिद्धराम जग म्हणजे कपिलसिद्ध मल्लिकार्जुनाचे रूप समजून या विश्वासाने सर्व जगाला नमस्कार केल्याचा उल्लेख आढळतो.

वचन-५९४ मन भक्तीने एकाग्र होत नाही म्हणून पूजा करणे सोडू नये. मन एकाग्र करणे हेच लक्ष्य म्हणून अनुभव घ्यावा. असे केल्याने चंचल मन स्थिर होते.

वर सांगितल्याप्रमाणे सिद्धरामांनी ६८ हजार वचने लिहिली. परंतु तेवढी वचने आज उपलब्ध नाहीत. सिद्धरामांनी 'तीन त्रिविधी' लिहिलेली आहे त्यामधील -

बसव स्तोत्र त्रिविधी : या त्रिविधीत १२४ पदे असून त्यांत श्री सिद्धरामांची बसवेश्वरावरील प्राणाधिक अशी निस्सीम भक्ती आणि प्रेम व्यक्त झाले आहे. इष्टलिंग, प्राणलिंग आणि भावलिंग ही तिन्ही लिंगे त्यांना बसवेश्वरांच्या ठायी दिसतात. बसव या अक्षरत्रयाने त्रिमलाचा नाश होऊन मी नित्यसुखी झालो असून माझ्या अंगलिंगांत तूच समावून उरला आहेस, तू आणि मी एकजीव झालो आहोत. षड्अंगातले षडलिंग तूच झाला आहेस अशा भक्तिभावाने सिद्धरामांनी बसवेश्वरांचे स्तवन केले आहे.

मिश्र स्तोत्र त्रिविधी : या त्रिविधीत १०९ पदे आहेत. प्रारंभीच्या २० पदात बसवेश्वरांचे स्तवन आहे. त्यापुढील २९ पदात सिद्धरामांचे गुरु श्री चेन्नबसववर्णांनी त्यांना लिंगदीक्षा दिल्याचा उल्लेख येतो. विहीरी, तलाव, देवळे इत्यादी बांधणाऱ्या माझ्यासारख्या कर्मयोग्याला प्रभुदेवांनी कल्याणला नेले आणि चेन्नबसववर्णांच्या हस्ते लिंगदीक्षा दिली आणि तेव्हापासून कर्मयोगी असलेला मी शिवयोगी झालो असे त्यांनी म्हटले आहे. त्यानंतरच्या १९ पदांत श्री प्रभू देवांचे स्तवन आहे. उरलेल्या पदांत अनेक शिवशरण आणि शिवशरणी यांच्याबद्दल आदर, भक्ती आणि प्रेम व्यक्त झाले आहे. प्रत्येक शिवशरण शरणीचे काही खास वैशिष्ट्य होते. तर त्या अनेकविध शरण शरणींना सिद्धराम 'जयजयतु शरणु' असे आदराने विनवून 'शिखी कर्पुराप्रमाणे या शरणवृंदाच्या चरणीं लीन झालो' असे गातात.

अष्टावरण स्तोत्र त्रिविधी : वीरशैव धर्मात अष्टावर्णांचे स्थान मोठे आहे. लिंगांग सामरस्यांचे ज्ञान करून देण्यास अष्टावरण चिन्हे उपयुक्त आहेत. गुरु, लिंग, जंगम, पादोदक, प्रसाद, विभूती, रुद्राक्ष, मंत्र ही ती चिन्हे होत.

सिद्धरामांच्या अष्टावरण त्रिविधीत १४४ पदे आहेत. सदाचाराचे आचरण ठेवून सम्यकज्ञान प्राप्त करून घेण्यास अष्टावरणावरील निष्ठा आवश्यक आहे असे या त्रिविधीत म्हटले आहे.

तळटिपा

१. मडकी शशिकला शिवयोगी सिद्धराम चरित्रामृत, राजशेखर चं. मडकी, राजकला मार्ग बसव सेंटर, सोलापूर; सन २००१ (पृ.क्र. १२३)
२. किता, मडकी शशिकला सिद्धरामेश्वर वचनांजली, बसव महामने चॅरिटेबल ट्रस्ट, बसवमंटप, बेंगळुरु; १९९३ (पृ. क्र.९)
३. लिगाडे जयदेवीताई (चन्नप्पा उत्तुंगीकृत) श्री सिद्धरामेश्वरांची त्रिविधी, कन्नड कोटी प्रकाशन, सोलापूर; १९५८ (पृ. क्र. प्रस्तावना ८)
४. किता, (पृ. क्र. प्रस्तावना ८)
५. कोट्टरशेट्टी एम. बी. सिद्धराम शिवयोगी, कन्नड अध्ययन पीठ, कर्नाटक विश्वविद्यालय, धारवाड; १९७५ (पृ.क्र. ५)
६. किता, (पृ. क्र. ५)
७. किता, लिगाडे जयदेवीताई श्री सिद्धरामांची त्रिविधी (पृ. क्र. १)
८. डॉ. पसारकर शं.दे. श्री सिद्धरामेश्वरांचे वचन खंड-१, श्री सिद्धरामेश्वर देवस्थान पंचकमिटी, सोलापूर; १९९८ मार्च (पृ.क्र. ११)
९. किता, (पृ. क्र. प्रस्तावना १८)
१०. किता, (पृ. क्र. १५४)
११. किता, (पृ. क्र. २०३)
१२. किता, (पृ. क्र. २३५)
१३. किता, मडकी शशिकला शिवयोगी सिद्धराम चरित्रामृत, (पृ.क्र.५५)

(या पाठातील काही वचने डॉ. पसारकर शं. दे., श्री सिद्धरामेश्वरांचे वचन खंड-१; या पुस्तकातून घेतलेली आहेत.)